

JAN HERBEN

OTÁZKA NÁBOŽENSKÁ V NAŠEM PROBUZENÍ

Předmluva autora

I. - Osvícenství za Marie Terezie

II. - Církevní reformy Josefa II.

III. - Osvícenské červánky na české půdě

IV. - Návrat bible do Čech

V. - Legenda o kněžích buditelských

VI. - Náboženské smýšlení v městech a na venkově

Závěrečná úvaha

Předmluva autora

Pročítaje články, vidím, že se v nich některé věci opakují, že jsou psány neurovnaně a slohem neladným. Leč co naplat; raději ať jsou, jak jsou, než aby nebyly. Vždyt debaty o náboženském smýšlení buditelů pořád jsou horké a námitky proti poznání Masarykovu čím dál nechutnější. Když ani s mé strany k diskusi nedošlo, snad tento můj materiál prospěje aspoň jiným.

V Praze v červnu 1926,

Dr. Jan Herben

I.

Osvícenství za Marie Terezie

Osmnácté století naplněno jest převratnými myšlenkami církevními, vědeckými a politickými, Bylo pokračováním náboženské reformace, usilovalo o politickou reformaci, Jedním z předpokladů takové reformace bylo: zesadit s trůnu církev, především církev římskou. Zlomit její nadvládu nad státem i společností. Místo ní laická společnost brala řízení ducha i světa do svých rukou. Útokem na církev začala hnáti ve Francii společnost vynikajících mužů, kterým se říká podle pařížského kláštera, kolem něhož se soustředili, *Portroyálští* nebo podle zakladatele hnutí *Jansenisté*. To bylo ještě koncem 17. století.

Ve století 18. vzpoura rostla, až dohnala papeže k tomu, že Tovaryšstvo Ježíšovo roku 1773 zrušil, Nikdo nepochybuje - nejméně již církev a papežové, zejména Lev XIII., - že jansenism v 17. a odboj proticírkevní v 18. století jsou dílem reformace, pokračováním reformace.

Útok na jezovity byl útokem na Řím, jež generálové jezovitští ovládali: „Černý papež“ byl obecný název generálů těch. Jezovitská morálka (probabilism a kasuistika) stala se morálkou církve. Co Pascal začal, v tom osvícenci pokračovali. Byly proti jezovitům i námitky jiné nežli náboženské (v Portugalích), ale Francie byla veřejným míněním Evropy. Není pochyby, že když papež Klemens XIV. řád jezovitský rušil, hleděl zachránit už jen sebe a svou církev. Rušil řád „pro obnovení pokoje v křesťanstvu“.

Společnost vzdělanců 18. století byla proticírkevní skoro šmahem. Proticírkevní, ne však protináboženská. Byl by omyl posuzovat osvícence dle Voltaira, ač ani Voltaire neznal se k ateismu; protestantský bohoslovec a historik Troeltsch ukázal, že osvícenci angličtí, francouzští i němečtí nebyli protináboženští. Také je významné, že úpadkem katolické církve protestantství nic nezískalo. Žádný z těch vynikajících odpůrců Říma církve katolické neopustil. Leč zůstávali-li osvícenci katolíky, byli to katolíci svého druhu; katolíci docela jiní, nežli jaké si naši historikové podle naší doby představují. To se právě v dějinách osvícenství důrazně musí vysvětlovat. Abych nechodil do ciziny pro příklady: proslulý český kavalír, vychovaný literaturou francouzskou, Kašpar Sternberg, když studoval bohosloví v Římě, uváděl v disputacích odpůrce své do rozpaků větami z učebnic protestantských. Když se stal kanovníkem v Řezně, dělil své přátelské styky stejně mezi katolické jako protestantské kavalíry a z nejasných narážek životopisce jeho jest znáti, že byl ve společnosti zednářů.

Praví-li se v životopise Dobrovského, že některé předpisy noviciátu jezovitského v Brně vykonával s ironií, není to na újmu jeho charakteru. Ostatně i dnes mnozí novicové sotva jednají jinak a nezasluhují výtky leda u těch, kteří noviciátních nesmyslů neznají. Však o těch věcech povíme si více později. Jen všeobecně jsem tu chtěl napovědět, jaké bylo *katolické ovzduší* v 18. století všeobecně.

Bylo to ovzduší racionalismu. Rozum (ratio) stal se mírou a soudcem všech věcí. Nic neobstálo před vědomím lidí, co se protivilo rozumu a co se vyvyšovalo nad rozum. Uznávalo se jen to, co bylo pokládáno za přirozené, člověkovu rozumu dostupné, tedy přirozené náboženství, přirozená morálka, přirozené právo - vůbec přirozený stav. Společnost lidská chtěla mít svůj život založený na svém rozumu a na své vůli místo na řádu a řízení božím. Všecko myšlení a cítění 18. století tíhlo racionalismem k tomu, aby zavedlo přirozenost do celého života. Racionální prvek projevil se v reformaci: v 18. století přijali jej myslitelé katolických zemí. Pokud racionalism zasáhl zejména do náboženství, neznamenal úsilí odstranit nebo zničit křesťanství, nýbrž osvobodit je od všeho, co v něm bylo nadpřirozeného. Tedy vysvléci je z dogmatických soustav a zbavit ho nadpřirozených vlastností: zjevení, zázraků a mythů. Zato vážiti si v křesťanství ducha a mravních živlů jeho. Toho mohlo být dle osvícenského mínění dosaženo v katolicismu jako v protestantismu. Proto osvícenci nepřestupovali k žádné protestantské konfesi. A nedomnívejme se, že osvícenci pokládali své přirozené náboženství za něco méně důstojného a méně vznešeného než náboženství zjevené. Naopak náboženství, v němž důraz položen byl na mravnosti, bylo jim pokrokem proti náboženství, jež kladlo důraz na učení.

Jak racionalism provedl zesvětštění všeho života (zejména politiky), to patří už jinam. Čtenářům snad stačí toto upozornění na věci náboženské, aby pochopili, že osvícenci, byť někdy uštěpačně a pohrdavě mluvili o Římu, pokládali sebe za dobré katolíky, za katolíky uvědomělejší a pokrokovější nežli byl Řím, vychovaný v dogmatech a v učení jezovitském. Minula doba kacířů. Osvícenci stali se katolickými liberály, a zůstal po nich ve všech zemích liberalism (liberální strany) jako duchovní směr, jenž v 19. století pronikl vědu i umění, politiku i národní hospodářství. V duchu tohoto liberalismu křesťanství očištěné od nesnášlivosti mělo v budoucnosti plnit své poslání jen mravními zásadami. Mělo být prosto konfesijních sporů, nemělo bránit pokroku v žádném lidském oboru, mělo vydávat plody lásky k bližnímu, zamezovat války, pornáhat utištěným, odstraňovat rozdíly tříd a přispívat k

rovnosti lidí a sváděti všechny národy a všechny díly světa ve svazek mocné sympatie, vzájemnosti a bratrství.

Když naši historikové a životopisci Dobrovského zaznamenávají, že Dobrovský jako novic jezovitský konal některé předpisy s ironií, že nebyl několik let vysvěcen na kněze, poněvadž byl podezřelý z kacířství, že konečně je patrné z mnohých okolností, že byl svobodný zednář; domnívají se, že tím vším eo ipso mohou nazývat Dobrovského theistou, osvícencem nevěrečkým a liberálem v duchu francouzských osvícenců.

To je však omyl. Ironie v noviciátě neznamena nic. Že byl u hierarchie pražské vykřičen jako bludař, neznamena stejně nic, protože víme, jaký ten arcibiskup pražský byl obmezenec a protože víme, že za kacířství bylo Dobrovskému vykládáno i samo kritické odpravení legendy o zlomku evangelia sv. Marka, zato velmi mnoho znamena, že Dobrovský, neschopný přetvářky a nepravdy, dal se roku 1786 vysvětit moudrým biskupem hradeckým, že sloužíval mši a že poslední mši sloužil několik dní před svou smrtí v Brně 1829. Nade všechno však je významné, jak Dobrovský prozrazoval, co se skrývalo na dně duše jeho, když upadl v pomatenost. Vyznával víru v Boha, cítil v sobě ducha prorockého a v pošumavském kraji sloužíval mši (jaksi zkrácenou) v jazyce staroslovanském. Že se umí modlit, napsal za zdravého rozumu Zlobickému do Vídně.

Nejméně již za popření jeho náboženského smýšlení smí býti pokládáno jeho členství v zednářské loži. Jen katolická církev nechce vědět nic poctivého o zednářích.

Racionalism slavil v 18. století vjezd do zemí protestantských poněkud hladčeji, protože tam měl půdu připravenou. Velmi poučný pro nás je odstavec v J. Bingových Dějinách literatury norské. V Norsku byl průkopníkem osvícenství spisovatel Holberg. O něm praví Bing: „Přímou vyslovil Holberg své názory ve svých Morálních myšlenkách a Epištolách. Jsou to krátká pojednání o všem možném a zejména dotýká se v nich Holberg náboženských otázek. Holberg vždy věřil v boha; božské řízení bylo mu vysvětlením záhady světa; popírače boha snáší jen potud, pokud nečiní nic zlého; neboť nevěří-li v boha, nemáme záruky pro jeho morálku. Co se týče věrouky, míní, že se mají nechat věci vedlejší, aby se tím lépe hájily hlavní body; a nemůžeme přijímat nic, co stojí ve sporu s našimi smysly a naším rozumem - tu bychom proto, abychom byli křesťany, musili přestat býti lidmi. Nemůžeme také přijímat nic, co je ve sporu s boží svatostí, spravedlností, dobrotivostí, moudrostí atd.; v boha musíme totiž věřit pevně. A nesmíme nic věřit, aniž jsme to zkoumali; je lépe bloudit, než býti

orthodoxním z pouhé lenosti. Ale nemůžeme žádat, abychom rozuměli všemu; nesmíme se pokládat za collegae a assessores v radě boží. Tak prostředkuje Holberg s umírněností své povahy mezi učením církve a časovou, nároků plnou kritikou.“ (Překlad Milady Lesné-Krausové.) Ejhle, protestantský osvícenec!

V jakém stupni jednotlivé církve a jednotliví národové přijímali hnutí osvícenské, to záviselo na stupni jejich civilisace. Nedotčen nezůstal ani jeden evropský národ. Ovšem v říších reakcionářských jako v Rakousku, ač strženy byly do víru, boj osvícenství s Římem byl tuhý. Také v zemích českých.

Marie Terezie zdělila po svých předcích stát zubožený, ze všech evropských států duševně nejtemnější a hospodářsky nejzpuštější. Rakousko, nábožensky posuzováno, bylo od 17. století nástrojem protireformace a skončilo v 18. století jako vasalský stát Říma. Nositelé kultury vnitřní byli kněží a vojáci. Římské břemeno tísnilo již Karla VI., ale pokus uvolnit se ze jha římského stal se až za Marie Terezie.

Bezprostřední podnět dal papež Klemens XIII., veliký církevník a malý státník, jenž proti všem evropským dvorům podporoval jezovity ještě ve chvíli, když se už pod nimi bořila půda, když nejučenější mezi kardinály nesouhlasili s ním, když Řím roku 1761 byl už zaplaven hanopisy na Tovaryšstvo Ježíšovo. Papež vyvolal spor o Parmu, jenž se dotýkal Rakouska tak nepříjemně, že kancléř kníže Kounic v dobrém zdání o té věci navrhoval, aby Rakousko přerušilo všechno dopisování a všechny diplomatické styky se svatou stolicí (Arneš III, 21), Dle kancléřova mínění „v dnešních osvícenských časech je to jakási neslušnost“, co papež dělá. A také spoluvladař matčin, císař Josef II., psal svému bratru Leopoldovi 1768: „Od té doby, co žijeme v osvícených stoletích, římská kurie nemá již tolik vlivu v politických věcech Evropy jako dříve.“ Byl dokonce rakouský biskup hrabě Thun, který byl nepřítelem římské kurie.

Rok 1768 znamená první roztržku mezi Římem a Vídní, Vzájemné styky mezi nimi zlepšily se sice za papeže Klimenta XIV., ale trhlina nezacelila se už nikdy.

Marie Terezie zřídila roku 1770 komisi z osob duchovních i světských, která jí měla radit ve věcech církevních. Komise dostala ihned do vínku návrh proslulého učitele církevního práva Pavla Rieggera, aby byl zmenšen počet církevních svátků. Už dříve vyjednala si Marie Terezie s Římem, že v její říši odpadlo 24 svátků. Riegger navrhoval jich zase řadu, protože je

potřebí víc pracovat pro zlepšení zemědělství a průmyslu, aby byl získán v cizině úvěr a doma láce výrobků. Řím vyhověl.

V zápětí přišel kancléř Kounic s dobrým zdáním, že Rakousko má mnoho klášterů a mnichů. Jestliže - tvrdil - zůstane při tom v Rakousku i v jiných katolických státech, budou ony klesat ještě víc, nežli klesají, a nekatolické státy v moci a bohatství budou stoupat. Věc zůstala na odkladech.

V jiných případech Marie Terezie neměla rozpaků. Zrušila 1772 krejcarový poplatek za zpověď, nikdo nesměl být vyobcován z církve bez úrady s krajským úřadem, zrušeno vězení v klášteřích, zakázáno kněžím svědecky podpisovati testamenty a posílat peníze za hranice a všelike nezpůsoby, které se nesrovnávají se stavem duchovním.

Velikou bolest způsobilo Marii Terezii roku 1773 zrušení řádu jezovitského, jež nařídil papež Kliment XIV. „pro obnovení pokoje v křesťanství“, Neboť císařovna jezovity přímo milovala přes to, že vycházely na jevo jejich ošklivé peněžité rejdy (hässliche Dinge in Geldsachen). Nebylo však papeži možno odolat nátlaku jiných států katolických, Chtěl-li Řím v ohnivě palbě osvícenství aspoň sebe zachrániti, musil obětovat jezovity. A Marie Terezie nemohla odolat důvodům vlastní církevní komise, v níž převahu měli mužové osvícenští. Císařovna jich ráda neměla. Měla však v nejbližší blízkosti své tři osvícence nejhörlivějšího rázu: to byl vlastní syn a spoluvladař Josef II., do roku 1772 Gerhard van Swieten, profesor universitní a osobní lékař její, jehož císařovna zbožňovala pro jeho přímou a pravdomluvnou, a říšský kancléř Václav Kounic, jenž sice předkládal císařovně o velkonocích zpovědní lístek (1774), aby zachoval předpis, ale byl rozhodný jinak osvícenec, illuminát.

Katoličtí dějepisci dohodli se na tom skoro bez výjimky, že budou líčit osvícenství jako nevěru a vzpouru proti náboženství i Bohu. To je nesprávné. V západních zemích osmnácté století je, jak už řečeno, nábožensky a církevně dobou jansenismu a gallikanismu. Jansenism pravil, že lze býti pravým katolickým křesťanem a nenositi jha římského papežství a ovšem zamítati jezovitskou morálku. Gallikanism (dle učení biskupa Bossueta) pravil: Bůh dal sv. Petru a papežům i církvi samé moc ve věcech duchovních a věčného spasení, nikoli však ve věcech občanských a časných. Králové a knížata nejsou tedy ve věcech světských podrobni církvi, nemohou býti sesazeni a jejich poddaní nemohou být papežem zbaveni věrnosti a poslušnosti svých poddaných. V Rakousku ujal se febroniasm, učení světícího biskupa Hontheima v Trevíru, jenž pod pseudonymem Febronius vydal 1763 spis De statu ecclesiae et

de legitima potestate Romani Pontificis (O stavu církve a zákonné moci římského papeže). Spis věnoval papeži. V knize své učil, že papežství není v církvi nutné, že papež nemůže vydávat zákony, které by veškeru církev zavazovaly. Panovníci mají právo zkoumat papežské listiny dříve, nežli se v jejich státech prohlásí. Biskupové mohou vykonávat svou pravomoc bez ohledu na papeže, neboť mají stejná práva, a papežství slouží jen tomu, aby zachovávalo jednotu církve.

Spis Hontheimův byl ve Vídni třikrát zkoumán censurou a pokaždé pod vlivem Swietenovým propuštěn. Jak se mu mohla císařovna Marie Terezie ubránit, když vlastní syn její, arcivévoda Maxmilián, arcibiskup kolínský a jiní arcibiskupové s ním (mohučský, trevírský, solnohradský) postavili se na febrionianské stanovisko? Když van Swieten 1772 zemřel, převzal úlohu jeho vůči císařovně Josef II., jenž do svého kodexu osvícenského převzal ještě jednu zásadu; náboženskou snášelivost.

Jeho vlivem se stalo, že Marie Terezie před svou smrtí učinila silný průlom do protireformační soustavy svých předků. Přestala trestat kacíře. Uvolňovala-li pak dříve již posty, zakazovala-li pověry o čarodějnících a posedlých d'áblem, zvyky noci svatojanské a podobné nešvary i v oboru církevním, zakončila svá opatření předpisy o snášelivosti. Mám na mysli dva její handbilet; ze 14. listopadu 1777 a z 8. března 1780.

V tom prvním vyslovila myšlenku, která jí dělá čest. Vyslovila názor, že poznání pravé víry je dar boží. Proto se má dělat rozdíl mezi lidmi, kteří propadli náboženským bludům, jsou-li jen bludní jinověrci, kteří se však chovají pokojně a kteří plní jiné povinnosti svého stavu svědomitě, a lidmi, kteří svým chováním ruší neb aspoň rušiti mohou veřejný pokoj. Tito druzí necht' jsou trestáni dle všeobecných trestních nebo dle zvláštních zemských řádů. Ti první necht' jsou ponecháni „aspoň pro ten čas“ péči duchovních úřadů a nevystižitelnému božskému milosrdenství; nedovoluje se jim ani pastor, ani vlastní místo k bohoslužbě, vůbec veřejné vyznání, ale když se scházejí ve svých vlastních domech rodiny k pobožnosti a třeba k nim docházejí přátelé a nevinní hosté, to necht' se nezakazuje a nestíhá. Trestné jsou pouze veřejné pobožnosti, které urážejí katolické náboženství, které od katolictví svádějí nebo hrozbami k přestupování donucují. Nebudíž však vynucováno na protestantech, aby chodili na mši, ke zpovědi a ku přijímání. S křesťanskou trpělivostí budíž to ponecháno boží vůli. Ale mají býti dodržováni, aby své děti dávali farářům katolickým křtít. S nejkrajnější shovívavostí a opatrností budíž hleděno k tomu, aby od katolických farářů byli poučováni, byť jich na

cvičení chodilo co nejméně. Kněží i úřady at' přidržují jen děti k pilné návštěvě kázání a náboženských cvičení; stran těch, kteří překročili 18. rok, stačí, když aspoň někteří se dostaví.

Jak patrně, šlo již o toleranci mlčky uznávanou. Ba Marie Terezie povolila protestantům v Aši samostatnou konsistoř. Po čase Marie Terezie pokročila ještě dále. Dne 13. května 1780, v den posledních svých narozenin, byla od valašských protestantů vyrušena z klidu bouřlivým způsobem. Ve Lhotě při moravsko-uherských hranicích shromáždilo se na 4000 protestantů, lutherský kazatel z Trenčína povolaný jim kázal a konal veřejné bohoslužby. Osmičlenná četa vojska proti shromáždění vypravená nic nesvedla. Zatčen později kazatel i několik pořadatelů shromáždění, ale pro hrozný smýšlení lidu vězňové zase propuštěni. Tyto nepokoje staly se přes to, že Marie Terezie vydala 8. března doplněk k onomu staršímu handbiletu, jehož obsah týkal se právě Valachů. Výslovně se v něm zakazovalo jakékoli tajné slídění, zdali lidé navštěvují katolické služby boží, zdali posílají děti do kostela nebo na náboženská cvičení, nebo konají-li služby boží doma. Úřady nemají si také všimnout, jestliže kdo chodí do Těšína nebo do Trenčína na protestantskou bohoslužbu. A probošt mikulovský Háj znovu poslán zjednat pokoj ve valašských horách. Protože císař Josef II. byl v Rusku, císařovna odložila jakékoli jiné přísné rozhodnutí o lhoteckém shromáždění.

Tolerance náboženská byla na pochodu.

II.

Církevní reformy Josefa II.

Josef II., od roku 1765 císař německý a spoluvladař matčin v Dědičných zemích, jak se tenkrát habsburskému panství říkalo, míval často odchylná mínění od své matky, pokud šlo o politickou správu říše. V ničem však nebyla vzdálenost názorů mezi nimi větší jako ve věcech církevních a náboženských.

Nehledíc k tomu, co Josef II. nassál z francouzských encyklopedistů (Josef četl Voltaira), co z tehdejšího obecného proudění osvícenského v Německu a od vynikajících liberálů, kteří obklopovali matčin dvůr i jeho mládí, zdá se, že nejsilnější popudy a dojmy osobní dodaly mu české poměry. Nikde necestoval častěji nežli v našich zemích, nejkřutěji postižených válkami s Pruskem v nové a nejzuboženějších od doby starší protireformace a vším, co ji provázelo.

Když pobyl v Čechách a na Moravě po druhé - to bylo za velikého hladu 1771 - podal matce své referát o českých poměrech přímo pobuřující. Shledal, že správa státní je špatná a poměry lidu co nejhorší. Podával doklady osobního pozorování: Nevědomost a pověřivost lidu jsou trapné. Děkan na Vyšehradě má erb, který je také vytesán veřejně v kameni, na kterém sv. Petr bičuje jednoho českého vévodu. Tento vévoda ublížil prý vyšehradským kanovníkům, tu se zjevil sv. Petr a tak ukrutně vévodu mrskal, až jmění vrátil. „To slouží zajisté k hanbě náboženství a ke škodě světské vlády.“ Duchovní vzdělání kněží je mizerné. Arcibiskup pražský hrabě Ant. Petr Příchovský je bezuzdný hrabivec peněz a poddaní lidé nikde tolik netrpí jako na jeho statecích. Kapitola dómská je chatrná. Pražská arcidiecése je příliš rozsáhlá, mělo by být zřízeno biskupství v Plzni a Budějovicích. Také na biskupa olomouckého hraběte Hamiltona i na jeho kapitolu jsou stížnosti. Protože jeden biskup nemůže přehlédnout celou zemi, mělo by být zřízeno biskupství v Brně. V Čechách i na Moravě jsou velké farnosti, měly by být rozděleny na menší. Závěr: „Pokud nebude celá naše duchovní soustava uvedena v jiný pořádek, nikdy nedospějeme ke zlepšení výchovy jak lidu venkovského, tak panstva. Ne maličkostmi, velkými věcmi musí se pomáhat. Co prospějí sem tam nějaká opatření zavedená pro zlepšení kněžstva naší ubohou náboženskou komisí? Co záleží na jednom svátku víc nebo míň nebo na několika jeptiškách? Pravý základ, totiž vnitřní opatření a ústava musejí být změněny. Nedá se nic dělat, nebude-li duchovenstvo samo na sebe dohlížeti a nebude-li hlídáno. Nebude-li zbaveno světských starostí a osvobozeno od všech zájmů, nebude-li líp vychováno a přidrženo k lepšímu způsobu života a k přesnějšímu plnění povinností: nikdy nebude postaráno dobře o službu boží, bližních a státu a vždycky budou božské dokonalosti zneuct'ovány a znásilňovány nejnechutnějšími nešvary ku posměchu našich odpůrců a k pohoršení - z něhož snadno vzniká beznábožnost a nevěra - v šech myslících a rozumných lidí.“

Prostředky k nápravě? V Čechách patří sedmý díl země a na Moravě ještě víc duchovenstvu. Přes 8 milionů dělají nadace, většinou na mše, které pro veliký jich počet nemohou být slouženy. Jaké to bohaté zřídlo k odstranění žebravých mnichů, ke zřízení a roztřídění pravé hierarchie, k zavedení náboženství podle pravé důstojnosti našel nejdokonalejšího stvořitele a spasitele? Také pro vychování mládeže...

Císař Josef II. osobně se informoval o selské bouři z roku 1775, která byla poslední ozvěnou husitského smýšlení českých sedláků. Právě tak osobně poznal náboženské poměry moravských Valachů, jež vydráždili dva jezovitští misionáři roku 1777 tak, že v několika

dnech se 60 obcí přihlásilo k protestantství, v celku asi 15.000 osob. Na Vsetíně samém 933, kdežto katolíků tam zbylo 153. Císař vzepřel se trestání těchto lidí. Snad rozhodoval i ostych před liberálním Pruskem a stud před ruským ministrem Repninem i francouzským zástupcem, když v březnu 1779 jednáno o mír v Těšíně. Neboť Valaši žádali Repnina za svobodu náboženství.

Podrobnější názory Josefa II. poznáme na určitých případech dalších.

Když nastoupil na trůn po smrti matčině 29. listopadu 1780, říkalo se mu již reformační císař. Josef II. se málo učil, neboť pedantičtí vychovatelé zošklivili mu školské vědění, zato zdravým rozumem vycit'oval, že dosavadní vládní soustava rodu jeho je zastaralá a nesmyslná. Překonával feudálního ducha v politice a ultramontanismu v církevním životě. Největší srážky s matkou svou měl právě pro věci náboženské. Nesouhlasil s krutými prostředky, jichž proti nekatolíkům užívala ještě Marie Terezie. Hrozil složit spoluvladařství. Když potom přetvořoval habsburský stát feudální ve stát byrokratický, vadil mu vliv papežský v říši. Papež mu byl cizím panovníkem, jehož opatření ruší svrchovanost jeho vlastní. Odpovědí císařovou byly náboženské reformy a duchem oprav byla snášlivost; trpěl v zemích svých jansenism, febronianism, protestanty i židy. Vyslovil svou vůli jasně v dopise k arcibiskupu solnohradskému v únoru 1781; „Říše, kterou spravuji, musí býti spravována dle mých zásad; předsudky, fanaticism, stranicství a otroctví ducha musí býti potlačeno, a každý poddaný musí býti dosazen v požívání svobod občanských.“

Tak to začalo.

Dekretem 26. března 1781 císař zavedl ve všech svých dědičných zemích placetum regium. To jest, že duchovní představení (arcibiskupové, biskupové, preláti a opatové) nesmějí vyhlášovat papežské bully, breve a jiná nařízení věřícím, dokud jich nepředloží světské vládě a dokud nedosáhnou povolení.

V květnu 1781 císař sáhl zejména na dvě starší bully (mívají název dle prvních slov textu) *Unigenitus* a *Incoena dvmini*. Protože obě tyto bully pokládány byly za pramen práv papežských, císař je zakázal. Zejména *In coena domini*, kterou již Marie Terezie zakázala, měla být ze všech rituálních knih katolických vytrhána a zničena, rituály na doklad, že se tak stalo, měly býti předloženy zemským vládám. Kdo by bullu nevytrhl, měl být trestán.

Jiné opatření papežovo dotýkalo se papežských poplatků (tax), které musili opatřovat biskupové z Říma, když šlo o jisté překážky v právu manželském. Císař nařizoval, aby biskupové sami podobné překážky manželské za mírnou taxu vyřizovali, protože státu na tom záleží, aby moci od Boha biskupům udělené sami užívali. O rok později císař zakázal odvolávat se vůbec ve věcech manželských do Říma jako ke třetí instanci.

Dle jiného císařského nařízení (srpen 1781) nikdo z duchovních ani světských lidí nesměl žádati o papežská vyznamenání na př. domácího preláta, protonotáře, biskupa in partibus a p., a kdyby vyznamenání dostal, nesměl užívatí jich, jestliže si napřed neopatřil povolení zeměpanské a nezaplatil výlohy s tím spojené.

Biskupové papežem jmenovaní (nařízení z října 1781) měli povinnost opatřit si placetum regium i pro formuláře přísahy, kterou je zavazoval papež k poslušnosti, aby bylo zřejmo, „že přísaha papeži učiněná neprotiví se právům svrchovanosti a povinnostem poddaného“, Biskupové také bez svolení vlády a císařského dvora nesměli žádat v Římě o povolení odpustků nebo nějakých zvláštních pobožností.

V Římě bylo od času Ferdinanda II. Colegio Germano-Hungaricum, založené jezovity, aby se v něm připravovala k duchovnímu stavu šlechta německé a habsburské říše. Doktorát z této koleje byl průvodním listem k vyšším a nejvyšším hodnostem. Aby šlechtičtí kněží nenassáli v Římě duchem zpátečnickým, Josef II. v listopadu 1781 zakázal navštěvovat tuto kolej a zřídil pro svou říši kolej v Pavii. Koho tam biskupové rakouští poslali na učení, musil mít povolení od českorakouské dvorské kanceláře,

Významné bylo rozhodnutí císařovo o bibli: 10. srpna 1781 nařídil, aby lidu obecnému bylo dovoleno míti kteroukoli bibli katolickou.

Censura v Rakousku naprosto zrušena 11. července 1781. Byla to veliká věc svobody, třebaš neobmezeně trvala jenom krátce. Svoboda tisková snad větší než v Anglii, Holandsku a Spojených Státech.

Památný *toleranční patent* vyšel 13. října 1781. Ale to nebyl počátek tolerančního zákonodárství Josefova. Před tím už Josef II. zrušil náboženské komise v zemích svých; ty komise, které odnímaly lidu bludařské knihy, prohledávaly domy a dohlížely na hospody, zejména o trhovách dnech, kde prý nejnebezpečněji lid mluvívá o věcech víry. S tím souviselo již také zrušení misionářů (prosinec 1780), čímž se definitivně zastavovala

protireformace v habsburských zemích. V českých zemích stalo se to 12. května 1781. Od té chvíle přestalo slídění po závadných knihách, odnímání bludných spisů a vyměňování za nezávadné. Úřadům dáno poučení, že ne každá protestantská kniha je závadná a že nesmějí být trestáni lidé, kteří je přechovávají.

Josef II. díval se i za hranice své říše a viděl leckterý vzor v opatřeních, jež v Prusku provedl Friedrich II. Známá jest Friedrichova náboženská zásada: „Není žádného náboženství, aby se ve věcech mravnosti podstatně lišilo od jiného náboženství. Tudíž všechna mohou být před státní správou sobě rovná, a státní správa může každému člověku nechat svobodu, aby si hleděl najít cestu k nebi dle své fasony. Má být jen dobrým poddaným, to je všechno, co stát po něm žádá.“ - Výsledky pruské tolerance byly skvělé - v Rakousku.

Neboť tak smýšlel i císař Josef II. Tím spíše, když měl v Prusku příklady, jak snášlivost působí blahodárně. Tam zachvácená byla osvícenskými názory více církev katolická nežli protestantská. Katoličtí duchovní začali klásti „dobřečinění“ nad pravověrnost a navazovali bratrské styky s protestanty. Onen biskup trevirský, jenž 1763 napsal pod pseudonymem Justina Febronia spis proti papežskému absolutismu, snažil se také spojit protestanty s církví římskou, když ta se opraví. Písňe protestantského básníka Gellerta přijímány do kancionálů katolických. Protestant Zollikofer veleben i v kruzích katolických jako vzor kazatelství. Pro sjednocení katolíků a protestantů psal benediktinský mnich Beda Mayr v Donauwerthu 1778. Exjezovita Benedikt Sattler, místokancléř tehdy university ingolštatdské, přiřknul 1775 nebe všem dobrým lidem i protestantům. Když slaveno jubileum zavedení křesťanství do Durynska, konali slavnost v Erfurtě společně katolický opat Muth, reformovaný duchovní Wittich i lutherský superinterndent Löffler. A při svěcení synagogy v Seesen sešli se vrchní rabín s lutherskými reformovanými kazateli a také kněží katoličtí.

Tyto a podobné případy Josef II. dojistá znal. Při tom sám nepřestával býti katolíkem. „Bůh mne uchovej - psal matce v červnu 1777 - abych měl myslit, že je lhostejno, stanou-li se příslušníci státní protestanty nebo zůstanou-li katolíky, a nad to lnou-li k bohoslužbě, kterou po otci zdědili neboli aspoň ji vykonávají. Dal bych za to všecko, co mám, kdyby všichni protestanté států Vašich přistoupili ke katolictví. Slovo „tolerance“ znamená mi jen tolik, že bych ve všech věcech pouze zemských svěřil úřad každému bez rozdílu náboženství, jemu dovolil, aby směl míti majetek, aby směl provozovat řemeslo a býti státním občanem, když by byl k tomu způsobilý a státu i jeho průmyslu užitečný.“

Papež Pius VI. se domníval, že zastaví proticírkevní opatření císařova, když s ním osobně promluví. Co se nestalo několik století, stalo se r. 1782: papež opustil Řím a přešel Alpy. Přijel do Vídně 22. března 1782. Císař choval se zdvořile, kancléř Kounic méně zdvořile, papež odjel konečně s nepořízenou. Aby nebyl na omylu, ještě za jeho přítomnosti dáno mu na srozuměnou, že císař neupustí od svých plánů. Vídeňský kardinál Migazzi dal ohlásit bez povolení censury odpustky papežem udělené. Zástupce vlády Blümegen ještě za přítomnosti papežovy ve Vídni dal mu důtku. Z osvícenských kruhů rozhazován po Vídni spis kněze Eybela *Co je papež? Co je biskup?* Prof. Sonnenfels psal „o Italovi“, že snad pohostinství německého nezneužije k popuzování poddaných. Pravý liják pamfletů zaplavil Vídeň. V nich vydáváno na posměch velkonoční umývání nohou (dvanácti apoštolům rakouské monarchie, mezi nimiž je Petr-Kounic, Tomáš-Sonnenfels a Jidáš-Eybel), také papežský pantofel. Když ve dvorní konferenci papež začal mluvit o újmě práv církevních, císař ho přerušil: „Račič Vaše Svatost podat své návrhy písemně, abych je mohl předložit svým theologům k vyšetření.“ 22. dubna papež opustil Vídeň hluboce sklaman. Císař jej doprovodil do Mariabrunnu a aby papeže nenechal v pochybnostech, po několika hodinách zrušil mariabrunnský klášter.

Rok 1783 byl opět bouřlivý. Aby dorost kněžský a klášterní nebyl vychováván od biskupů, císař zrušil všechny dosavadní biskupské a klášterní semináře a zřídil (30. března 1783) *generální semináře*. V nich měli příští kněží studovati bohosloví po pět let, načež měli být odevzdáni do kněžských domů jednotlivých biskupů, aby se rok cvičili prakticky, nežli je biskup vysvětlí pro svou diecézi. V Čechách zřízen generální seminář v Praze, na Moravě v Olomouci. Rektory jmenoval císař.

Rokem 1784 počínají se opravy Josefa II. v řádech bohoslužebných, jež zjednodušovaly kostelní zvyky, odstraňovaly muziky mešní; vyšly zákazy poutí, procesí a posvícení, zákaz zvonit proti bouřím, nařízení o pohřbech. Rušení klášterů a zbytečných kostelů a všelijakých bratrstev začalo sice už 1781 a pokračovalo roku 1782, hromadně však zavedeno - aspoň v českých zemích - roku 1785 a 1786. Když papež dostal zprávy, že Josef II. chce zabavit všechny církevní statky, psal císaři výhrůžný list 1782: „Církví a kněžím statky odejmouti jest dle učení církevního bezbožnost. Kdo tak činí, stává se vinným bludu Valdenských, Viklefovců, Husitů atd. Nemůžeme Vašemu Veličenstvu zamlčeti onen text, kde stojí, že všechny ty, kdo rukou svých vztahují po církevním jmění, stihne táž kletba, která zachvátila Ananiáše a Safiru, jejichž tělo dáno satanu, aby duše jejich byla zachována v den soudný.“

Po tomto dopise císař Josef se neobměkčil. Ba pomýšlel prý úplně se odtrhnout od Říma (mimo to byl podrážděn odbojem Belgie, v němž papež měl prsty). Koncem prosince 1783 císař objevil se v Římě, byl nadšeně uvítán římským lidem a v hovorech s diplomaty se vyslovil, že se blesků Vatikánu nebojí. Že by chtěl konfiskovat statky duchovních, popřel. Důsledně potom jmenoval dva biskupy: do Lince a do Sv. Hypolitu a jmenování to ani v Římě neoznámil.

O církev katolickou staral se i potom dle své vůle. Založil na př., biskupství v Českých Budějovicích 1785 a zřizoval v celé říši nové fary a lokálie. V Čechách zřídil 81 far a 314 lokálií, na Moravě 180 far a lokálií.

Tot' stručný přehled církevních a náboženských oprav, jež podnikl v Dědičných zemích svých Josef II. Ale tento přehled - sám o sobě jistě bohatý pramen ku přemýšlení obyvatelstva - jest přece jenom rámcem, který by byl poněkud prázdný, kdybych ho nedoplnil smýšlením inteligence a lidu, ruchem obecným a bouřlivými projevy veřejnosti.

Reformy Josefovy vznítily ve všech národech říše protichůdné tábory, Zdá se, že málokdo zůstal lhostejně státi mimo ně.

Při Josefovi stáli staří osvícenci, kteří již za Marie Terezie byli průkopníky nových řádů: básníci a spisovatelé němečtí Michal Denis, Karel Mastalier, Blumauer, Ratschky, Alxinger, Haschka; lidé učení, právníci a lékaři: van Swieten mladší; profesori Sonnenfels a Riegger mladší, Ignác Born (napřed v Praze, potom ve Vídni).

Když Josef II. zrušil cenzuru, nastala v Rakousku literární potopa - Broschüren-Literatur. Psal, kdo měl ruce. Utajené a nadržené rozumy i nerozumy musily na světlo, vždyť 150 let nebylo v Rakousku svobody slova! O čem se psalo? O společenských poměrech měšťanů, o služkách vídeňských, o švihácích, o slečinkách, o módě; ale nejvíc o mniších a jeptiškách, o šlechtě a kněžích. Postupně bubřela literatura úvahami o všech opatřeních císařových. Dle časopisu Gelehrtes Deutschland ukázalo se ve Vídni roku 1783 spisovatelů 435, v Praze 110, ve Št. Hradci 28, v Brně 14, v Olomouci 12, v Lublani 8. Censor Blumauer zjistil, že roku 1783 od dubna do září vyšlo ve Vídni 1172 spisů. Jakého druhu byly spisy ty, vidíme na pověstné Monachologii dvorního rady Borna. Monachologie byla „přírodopisem mnišstva dle soustavy Linného“. Born dělil mnichy na masožravce, rybožravce a býložravce; jinak na

tajosubné a p. V církevních kruzích veliké pohoršení! Arcibiskup Migazzi psal císaři, že spis podryvá mravnost. Vláda však Monachologie nezakázala.

Při císaři stáli svobodní zednáři. Císař Josef sice nebyl zednářem jako jeho bratr Leopold, vyjádřil se kdysi o nich i pohrdavě a duchovenstvo císaře proti nim štválo, za vlády své však prohlásil, že zná účely lóží: podporují chudé, mírní lidskou bídu a podporují vzdělání. Jen podřídil lože státnímu dohledu.

Rakouští biskupové rozdělili se na dvě strany. Hlavním odpůrcem církevní politiky Josefovy byl vídeňský arcibiskup hrabě Migazzi. Když se zdráhal ohlásit ve své diecési dekret z 10. srpna 1781 stran obecného užívání bible, dostal v květnu 1782 důtku s pohružkou, aby jej ohlásil do tří dnů. „Kdyby tak neučinil, buďtež mu důchody jeho zabaveny, což se mu hned může říci.“ - V tomto táboře stáli ostříhomský arcibiskup hrabě Batthyáni, olomoucký arcibiskup hrabě Colloredo, brněnský biskup hrabě Chorinský; gorický arcibiskup hrabě Edling odnesl svůj odpor k toleranci sesazením s úřadu.

Z tábora josefinského nejvýznamnější hierarchové byli lublaňský biskup hrabě Herberstein, biskup v Krku hrabě Auersperg, solnohradský arcibiskup hrabě Colloredo-Mansfeld, biskup brixenský hrabě Spaur, dva biskupové italské veronský a mantuanský, v českých zemích královéhradecký biskup Háj. Biskupové tito všichni doprovodili toleranční patent pastýřskými listy s rozličnými kacířstvími. Jeden zamítal mnišství a kláštery, bez nichž prý církev bývala 300 roků; jiný mluvil opovržlivě o duchovním i lékařském mastičkářství a žádal odstranění bláhových legend, báchorek o čarodějnicích a strašidlech, za to zvýšit vzdělání v dušesloví, právu přirozeném, zdravotvědě i životosprávě; jiný nepřipouštěl papežských odpustků a generálních rozhrěšení z Říma a p. Vesměs pak vyslovovali svorně souhlas s císařem, že má právo obmezovat vliv Říma co nejrozhodněji. Až dojemně pak doporučovali náboženskou snášelivost. Každý má přirozené právo hlásit se k té náboženské společnosti, která dle jeho rozumu a svědomí zdá se mu býti pravou (Herberstein).

Tito biskupové jsou nejvýznamnější náčelníci josefinství, jež vypovědělo válku církvi. Jak zpívali biskupové, tak cvrlíkali kněží jejich diecézí. Toleranci velebili ve verších i v prose kněží Haschka, Schneider, kanovník linecký Huber, vídeňský prof. bohosloví Bertholitti, probošt Vittola, rozumí se opat broumovský Rautenstrauch (zemř. 1785), kapucín Fessler a j. Nebylo jinak ani v jiných zemích. Brückner v Dějinách literatury polské napsal, že dva biskupové polští byli průkopníky osvícenství, biskup warminský Ignác Krasicki, veselý a

humorný pán, jenž proti mnichům napsal Monomachii, podobnou asi satíře Bornově; druhý byl pedantický a bručivý Litvín, také biskup, Adam Naruszewicz. O samém jeho osvícenství Brückner praví: „Co se ducha týče, tu odmítá veškeren fanatism a nasakuje humanitárností. Káře ostře výstřelky zvůle, utiskování poddaných a služebnictva, ujímá se lidu, ztrácí víru v prerogativu privilegovaných a požaduje osobní zásluhy.“

Třetí stranu tvořili radikálové, kterým Josefových oprav bylo ještě málo. Někdejší dvorský sekretář Grossing, jenž žil v Halle a Berlíně, dokazoval, že císař chtěl reformy pronikavější, ale že úředníci, kteří zákony jeho koncipovali, zkroutili je a zeslabili, a úředníci nižší společně s kněžími že je podřívají. Evang. kazatel v H. Rakousích Eisenach, jinak člověk svárlivý, nazval vídeňské konsistoriální rady úředníky egyptskými. Jeho spis 1788 vydaný v Norimberce, slul „Tolerance od císaře Josefa II. v jeho státech zavedená, ale od římské hierarchie podkopaná...“

Všechny tyto události provázeny byly aférami, nepřetržitou řadou sensací, přetřásaných novinami a brožurkami. Z českých tolerančních poměrů lze dokázati, že Eisenach měl pravdu. Toleranční patent padl na skálu. Z toho katolíci vyvozovali, co napsal lutherský odpadlík ke katolictví Müglich: „Josef vydal svůj toleranční edikt. Tu myslili někteří protestanté, že celé Rakousko poletí k domnělému světlu protestantství jako noční můra. Že pak císař neužíval žádných protestantských lákadel nebo strašáků, nikdo se protestantem nestal, aspoň ne následkem tolerančního ediktu. Toť je světodějná zkouška, ve které katolictví obstálo.“

Tak jednoduché to nebylo, poznáme později příčiny, proč se k protestantství přihlašoval jen lid, kdežto z inteligence skoro nikdo.

III.

Osvícenské červánky na české půdě

Vjezd osvícenského smýšlení do zemí českých je kapitola v našich dějinách nad pomyšlení dojemná i vzácně poučná.

Jak by nebyla dojemná! „Češi jedinou bitvou roku 1620 octli se v ubohém stavu. Vítězům podařilo se zdrtiti celý národ měrou (dle Palackého), jaké podobná snad sotva kde v dějinách

se opakovala. Vítězům podařilo se oloupit národ o jmění i ducha. Kdo se nechtěl pokatoličit, byl přinucen se vystěhovat. Ukrutné týrání každého, kdo se pokusil obejít příkaz, stálé štvání fanatických mnichů a jezovitů, surová vůle nevázaného žoldáctva, při tom nekonečné války vnější a vzpoury domácí, konečně hlad a nemoci a mory snížily lidnatost země české i moravské na čtvrtinu dřívějšího počtu (v Čechách ze 4 milionů na méně než 1 milion). Ferdinand II. dosáhl toho, co chtěl, že měl raději království zpustošené nežli zatracené. Až zjednán byl klid hřbitovní po vší zemi, takže bylo mínění ve světě, jakoby český národ byl vyhynul. A kde přece byl Čech živ, odíval se v roucho cizí a ne vlastní ve stoletích 17. a do posledních let 18.“

Jak by nebylo osvícenství kapitolou vzácně poučnou, když se na sklonu 18. století ukázalo, že jsme sice mravně byli demoralisováni násilím a úpadkem svým, přes to však rozum národa ještě nebyl zachvácen. Takový Dobrovský!

V jakém stavu našlo nás osvícenství? Inteligentní lidé, kněží i laikové, věděli dobře, že v našich zemích žijí skrytě potomci Husitů i Bratří. Vědělo se to poněkud i za hranicemi. Litoměřický biskup hrabě Waldstein v dopise Dobnerovi 1775 mluvil rozčileně o českých i cizích sektářích („diese saubern Aposteln ... unsere verstockten Hussiten“). U dvora vídeňského stopovali poměry v Čechách i na Moravě velice pozorně. Věděli o každém hnutí, o každé maličkosti, zejména však o skrytém kacířství, jež dvůr ztotožňoval s revolucí. Koncem roku 1761 Marie Terezie byla vyděšena zprávou, že na panství Jana Václava hrab. Sporka v Heřm. Městci příliš je zakořeněna husitská sekta. Císařovna cito uložila správě zemské v Praze raport, „ježto jest nutno věděti, zda není snad v tomto království Českém ještě více takových krajin, aby v té věci všude byly získány co nejspolehlivější zprávy a aby podána byla zpráva o tom, co se najde“. Vláda uložila krajským hejtmanům vyšetřovat. Současně vyzvala i arcibiskupskou konsistoř o zprávu dle vůle císařovny. Císařovna se domnívala, že země je čistá, když pronásledovala kacíře tak nemilosrdně jako její otec, když kacířství bylo trestáno jako zločin proti státu a když arcibiskup se stavy vydržoval 12 misionářů, kteří ve dne v noci stáli na stráž u doutnajícího popela v zemi skrytého. Sotva měla tušení, že čeští tajní evandělíci také měli své misionáře, a to již na šestý rok. Misionář mladoboleslavského kraje jezovita Gluth to vysvětlil: Co vypukla 1757 válka, s pruským vojskem přišlo do Čech několik tajných kazatelů a vojáci přinesli mnoho českých kacířských knih. Domácí pak lidé, kteří obstarávají dovoz potravin do končin kacířských, navštěvovali uprchlíky z Čech a kupovali od nich zakázané knihy. Ano někteří lidé prý zlovolní vybíhali ze

země pro pouhý hanebný zisk z knížek kacířských, které lidé kupovali a bez nichž by nepochybně byli zůstali katolíky.

Arcibiskup podal výsledky svého vyšetřování 28. dubna 1762. Dle jeho zprávy arcidieceze je z největší části očištěna od kacířství a pokud se občas nějaké stopy objeví, není tak zle. Načež podal obraz kacířstva taková z celých Čech, obraz ovšem pochopitelně zmírněný a rozředený. Nebot i misionářům i arcibiskupovi záleželo na tom, aby se před císařovnou neobjevili jako málo horliví v pronásledování kacířů. Když prof. Hrejsa také z jiných referátů spočetl tajné evandělíky v Čechách, bylo jich koncem června 1758 - 45.683. (Z nich augsburských 10.593 a helvetských 35.063.) Když dosedl na arcibiskupství 1764 hrabě Příchovský, vysláno na stráž misionářů 23. Arcibiskup hlásil do Říma, že od poslední své zprávy před 4 lety obráceno v jeho arcibiskupství kacířů 1895 a knih odňato 5320.

Ze zmínek ve spisech našich buditelů před rokem 1781 poznáváme, že také oni a možná více než konsistoř - měli známost o tajných kacířích. „Jaké by to bylo příjemné překvapení pro ty - napsal 1771 Pelcl, vybízaje překladatele Knížete Honzika k překladům německých bájek a selanek - kteří ještě německy nečtou! Snad by mnohý zapomněl potom na své husitské knihy...“

Mnoho o tajných Husitech v české zemi věděl i německý spisovatel Kašpar Riesbeck, o němž podal zprávu Arnošt Kraus. Riesbeck psal roku 1780, že Husitů je mnoho, jak slyšel, někteří tvrdili, že šestina sedláků je tajných přívrženců, a když se v severovýchodních Čechách husitští sedláci 1775 vzbouřili, bylo jich 14.000. - Ti četli ony husitské knihy, o nichž Pelcl se zmiňuje, ale veliká většina katolíků žila z knih Kochemovských a Koniášovských. Literaturu tuto, stravu lidu v 17. a 18. století (předosvícenskou) vylíčil ponejprv Vlček v Dějinách české literatury, a když byla jako obraz doby sestavena, vzbudila úžas a hnus. Nejčtenější knihou mezi lidem byl Veliký Život Pána a Spasitele Našeho Krysta Ježíše od P. Martina z Kochem, Řádu kapucínského kazatele v německém jazyku sepsaný ... , na česko přeložený a od P. Edelberta, Nymburského rodiče, téhož svatého kapucínského Řádu nehodného kněze na světlo vydaný. V Praze 1759. Předmluva datována v Horšově Týně 1697. Jiný spis P. Kochema byl Nebeklič.

V zemi takto zpustošené pojednou osvícenství!

Osvícenská doba do našich zemí ohlásila svůj příchod několika znameními. Ignác Hanuš položil příchod její do roku 1761. „Rok 1761 pozdravujeme jakožto počátek kladnějšího domácího badání politického a literárně historického. Neboť Gelasius Dobner může být nazván právě tak otcem kritického a srovnávacího základu odpočívajícího badání historického v Čechách vůbec, jako otcem českých literárních dějin obzvláště.“ Dobner vydal totiž 1761 první kritický díl o Hájkově kronice. Pelcl vydal 1774 *Kurzgefasste Geschichte Böhmens*, jejíž duch byl nový. Založení Učené společnosti datuje se okolo roku 1770. Hrabě Fr. Kinský roku 1773 ohlásil nové myšlenky vychovatelské svým *Erinnerung*. A v Praze počátkem let 70. začalo vycházet několik týdeníků, zjev nový a neobyčejný. Kritickou přehlídku těchto časopisů pražských z let 1770-74 podal a napsal prof. Arnošt Kraus (v české Akademii 1909). Tedy 1770 první týdeník pražský jmenoval se *Die Unsichtbare*, současně konkurenční *Die Siehtbare* od května 1770; třetí v únoru 1771 vyšly *Die Unsichtbaren*, čtvrtý 1771 *Meine Einsamkeiten*, téhož roku *Neue Literatur* a 1. října 1771 *Prager Gelehrte Nachrichten*, které se brzy na to proměnily v *Abhandlungen Učené společnosti*. Ty *P. G. Nachrichten* byly časopisem vědeckým, Vídeň neměla mu rovného, ač jinak svými plytkými týdeníky Prahu předběhla.

Do těchto časopisů psali Němci i Čechové nerozdílně. Nás zajímá výhradně otázka, jak se tyto první primitivní časopisy chovaly k otázkám náboženským a církevním. Novému duchu osvícenskému padla za oběť nejdříve Hájkova kronika. Osvícenství bylo namířeno proti jezovitům a církvi římské, časopisy pražské od počátku jsou kacířské. Už v *Neue Litteratur* dle Krause „mohl udivený čtenář poznat dobu husitskou ne jako periodu pouhého barbarství a hlubokého úpadku všeho umění, jak ji znal od Balbína, nýbrž jako nositelku aspoň jakés takés zvláštní kultury. Voigt velebil tu bibli Kralickou, které prý ovšem nemůže užívat žádný katolík, ale nelze upřít, že nehledě k chybám proti naší soustavě víry, český jazyk je v ní tak ryzí, výraz tak svérázný a sloh tak úhledný, že stěží možno překlad biblí do kteréhokoli jazyka s tímto srovnati.“

V těchto časopisech ozývají se zejména Diderot, Voltaire, Lessing. Horlí se v nich proti pověrám, vyslovuje se ošklivost k bartolomějské noci a p. Ztracují se jezoviti. Z *Prager G. Nachrichten* svítí jitřenka, mladý den, „dech mládí“ (Kraus). Prudký Dobrovský v březnu 1779 vydal první díl vlastního časopisu *Böhmische Litteratur für das Jahr 1779*. Je známo z řady spisů českých, jak Dobrovský oceňoval svou dobu již v tomto časopise : „Jasně poledne,

kdy záře osvěty zapuzuje všechny temnoty mozku daleko za náš obzor.“ To ještě Marie Terezie žila.

Co překvapuje! Kdo zná podrobněji literaturu tereziánskou a josefínskou, má jasnou představu o tom, že lidé z Čech a Slovenska měli přímo nemalý podíl na všeobecném hnutí osvícenském v Rakousku, Možno říci, že z národů neněmeckých my měli podíl největší. Byl to učený Slovák Adam František Kollár, úředník vídeňské dvorní knihovny, jenž rozvířil divokou polemickou kampaň mezi Vídní a Uherskem svým spisem 1764 „O začátcích a trvalém užívání zákonodárné moci ve věcech duchovních se strany apoštolských králův uherských“. Dokazoval v něm, že již Štěpán Svatý vydal závazné předpisy ve věcech církevních, o nichž božské zákony nic bližšího neurčovaly, a že tedy právo takové mají králové uherští posud, tedy i M. Terezie. Dovolával se také krále Vladislava II. Maďarů vykřičeli spis Kollárův a jeho ducha za zločin velezrady a způsobili Marii Terezii mnoho těžkostí, na něž nerada vzpomínala jako na bouři, která se rozvinula o to, má-li býti spis Montesquieuův ve Vídni zabaven.

Osvícenci vídeňští a pražští stáli v živém styku a působili jedni na druhé. Jako byl v Praze veleben Sonnenfels, tak Vídeň velebila Borna. Van Swieten, Martini a Sonnenfels měli vliv na pražskou universitu a broumovský opat Štěpán Rautenstrauch řídil z Vídně osvícensky všechny bohoslovecké fakulty rakouské. Prof. Buček učil ve Vídni i v Praze, a Fr. Josef Kinský, Born i Riegger mladší působili stejně ve Vídni jako v Praze, vzájemnost byla živá a čilá.

Ukazatelem této vzájemnosti je rušná knížka z roku 1784: Oesterreichische Biedermanns-Chronik, zjevně psaná literátem vídeňským Janem Rautenstrauchem. Tato Kronika přinesla krátké zprávy o 224 vynikajících mužích, na jejichž ramenech spočívalo nové Rakousko. Mezi nimi je 40 osob z Čech jako Born, Buquoy, Buček, Cornova, Háj, Kindermann, dva Kolovratí, Kotz, Prokop Lažanský, Neuberg, Nostic, Pitroff, Rautenstrauch, Seibt, Steinbach (ze Žďáru), Steinsberg, Ungar, Zippe, Zitte atd. Pětina. Z našich národních buditelů jsou tam zapsáni vděčně zejména Chládek, Dobner, Dobrovský, Durych, Kinský, Monse, Neuberg, Pelcl, Procházka, Ungar, Zlobický, jedenáct osob. Tato knížka sama o sobě podává klíč k našemu probuzení; jakožto doklad totiž, že probuzení naše s počátku nemělo ducha národnostního, za to ducha kulturního, čistě lidského a silný motiv proticírkevní. Josefovy reformy nazývá Rautenstrauch přímo reformací, což vykládá tak, že císař chce vrátiti náboženství původní jeho neporušenost a lesk. Někteří z osvícenců zařazeni jsou do této

společnosti „řádných mužů“ jen proto, že se postavili nějakým skutkem Římu na odpor. Na př. Martini, Royko, Seibt, hrabě Filip Kolovrat (pronásledován za klášterní prohlídku v Doksanech). Jsou to odpůrci mnichů, potírači pověr, hlasatelé snášlivosti a ti, kteří pro své pokrokové přesvědčení trpěli. Teprve v druhé řadě zařazení sem mužové vědy a docela naposled mužové patriotismu (s důrazem pranepatrným).

Největší podíl v říšském osvícenství nesou tito našinci: hrabě Kinský, baron Kressl a rytíř Born. Oni a s nimi Dobrovský budili přímo evropský zájem, jak vidět i z korespondence Schlözerovy a tehdejších časopisů.

Přehlédneme-li církevní a náboženské reformy Marie Terezie i Josefa II., jak zasahovaly přímo také do poměrů českých, samozřejmě bylo to zrušení řádu jezovitského, školské a církevní reformy vůbec a p. Z českých událostí zvláště dvě upjaly na sebe oči veškeré rakouské veřejnosti: poslední selská bouře 1775, po níž vláda začala myslet na opatření hospodářská i církevní; právě tak veliké protestantské hnutí moravských Valachů z roku 1777; jehož čtyřletého rozřešení Marie Terezie se nedočkala.

Událostí ryze domácí byl spis prof. Jiljího Chládky, který rozvířil stojaté vody české církve protireformační. Málo se o něm mluví v literatuře, a přec bohoslovecké fakultě v Praze náleží sláva, že první vědecká kniha česká vyšla z ní. Jíž roku 1780 prof. Chládek vydal knihu *Počátkové opatrnosti pastýřské*, „Kanovník premonstrátský na hoře Sion v Praze, na učení v Písmích svatých Doktor a pastorální Theologie císař. král. veřejný profesor, v jazyku českém první“. Kniha stejně česká jako kacířská, o čemž ještě bude řeč.

Jitřenka ustoupila slunci, když nastoupil na trůn císař Josef II. Vydal v říjnu roku 1781 toleranční patent, kterým nepovoloval sice tajným evandělikům svých zemí plnou svobodu náboženskou, ale aspoň právo veřejnosti. Nemysleme však, že to bylo na ten čas málo. Událostí touto přihnala se do zemí českých bouře a křížení blesků. Obyvatelstvo rozbilo se na tábor svobodomyšlný, josefinský, a na tábor zpátečnický, vždy ještě protireformační. Tábor zpátečnický napjal všechny síly. Co mělo v zemi moc, postavilo se proti myšlence císařově: církev s hierarchií, vláda zemská s byrokracií a vrchností se svým patrimoniálním úřednictvem.

V čele zemské správy stál jakožto nejvyšší purkrabí kníže Egon Fürstenberg, muž v některých směrech slušný, na př. ve školství, přítel snah uměleckých a vědeckých, ale nábožensky muž

smýšlení temného, protireformačního. Dle Pelcla byl prostě slabý a lehkověrný. Jsa stejného smýšlení s arcibiskupem hrab. Příchovským pokusil se toleranční patent ne-li zmařit, aspoň zeslabit. Toleranční patent byl mu nesrozumitelný, napřed se dotazoval českorakouské dvorské kanceláře, vztahuje-li se také na Husity; potom však dal jej v Čechách vyhlásiti jen německy. Šlechta na svých panstvích dala patent ohlašovat pozdě a ledabyly. Na Domažlicku vůbec nebyl prohlášen. Konsistoř a duchovenstvo dávali patentu výklad (na Poličsku, Poděbradsku, atd.), že se jím povoluje provozovati náboženství jen cizincům, kteří v Čechách provozují obchody. Jaké z tolerančního patentu bylo rozčilení, vidět z pamětí Vavákových. Tento milčický rychtář upadl v třeštění a po několik let přímo v zuřivost proti patentu. Vliv tří pražských kanovníků a několika kněží z Poděbradska na Vaváka byl tak mocný, že Vavák, i když konečně toleranční patent dostal do rukou a do svých pamětí jej vepsal, nevěřil jeho slovům, nýbrž výkladu kanovníků Kvise, Heritesa a Kriegra. Oni pak kázali proti patentu divoce, dávajíce mu falešný výklad po vzoru gubernia. A jejich příkladem řídilo se kněžstvo venkovské. Vavák jmenuje P. Koštala, dominikána v Nymburském klášteře a sám o sobě přiznává, že i sám visitace dělával a kacíře rozháněl. Nebyl sám. V Chotěšínách u Vys. Mýta rychtář smýšlel jako Vavák. Z uložení vrchnosti svolal sousedy obecní, a vyložil patent slovy: „Došel mne patent J. M. císaře pána Josefa II. který vám musím veřejně prohlásit, ale pravím vám, že je to patent zlořečený, a ten, který byste se k němu hlásil, také zlořečeným zůstaniž.“

Dost pozdě zvěděla státní rada ve Vídni o těchto úkladech. Císař Josef II. byl tak pobouřen, že 15. ledna 1782 nařídil, aby se kníže Fürstenberk s dvěma guberniálními rady okamžitě dostavil do Vídně a přijal u státní kanceláře poučení, jak má toleranční patent plnit. Poněvadž na Moravě správa zemská chovala se líně a rozeslala po vrchnostech toleranční patent německy i česky, poslán moravský ten překlad do Prahy, takže až 25. ledna 1782 nařízeno, aby byl všude česky vyhlášen.

Ztížení patentu jeho bylo mnohonásobné, zejména když se duchovním vrchnostem podařilo císaře Josefa II. vystrašit zprávami, že toleranční patent zplodil spoustu všelikých sekt, nevěrců a neznabohův i státu nebezpečných. Při nevzdělanosti lidu nerozumný byl i požadavek, že ti, kdož od katolického náboženství odstupovali, musili to dělat písemně na úřadech krajských nebo městských nebo vrchnostenských. Jak se venkov rozčiloval, poznáváme i z toho, že vyšly zákazy, aby se lidé zdržovali hovorů o náboženských věcech v hostincích a jiných místech veřejných. Kolik je v českých zemích skrytých Husitů a Bratří, nikdo netušil. Počet „odpadlíků“ vzbuzoval úžas. V Čechách a na Moravě přes všechny

překážky vládní, církevní a vrchnostenské objevilo se evandělíků reformovaného a lutherského vyznání (jen ta dvě byla dovolena) kol 50.000. A rozumí se, nepokoje v zemi bylo mnoho: Jako Fürstenberg tak i kníže Lobkovic, majitel panství mělnického, povolán do Vídně k císaři, kdež se mu dostalo pokárání za brutálnosti, které se staly na jeho panství proti evandělíkům. Vznikla polemická literatura, Vykřičen byl kolínský děkan Václav Čapek pro svou náboženskou nesnášlivost. R. 1785 vydal dr. Václav Rokos, kaplan u sv. Vojtěcha v Praze, štvavý spis: „Důkaz, že kazatelé Augšburského a Helvetského vyznání nejsou kněží, ani řádní služebníci církevní, kterážto věc od Jeho Císařské Jasnosti Josefa toho jména Druhého všem katolickým kazatelům roku 1784 dne 28. října k dokázání nařízena byla.“ - Proti Rokosovi vystoupil po roce V. Stach pod pseudonymem. Jeho spis měl název: „Psaní školního mistra Petra Záchodského z Slevizu k obraně.“

S náboženským hnutím souviselo jmenování probošta mikulovského Jana Háje biskupem královéhradeckým, jež se stalo ještě za života Marie Terezie 29. července 1780. Háj měl zásluhy o uklidnění náboženské vzpoury valašské, zač mu císařovna projevila okázalou vděčnost už tím, že jej povýšila do stavu rytířského. Byl mu však připisován i vliv na některá církevní rozhodnutí císaře Josefa II. Byl skutečně oblíbencem císařovým. Háj ihned 1781 zakázal kněžím své diecése odnímati lidu zakázané knihy, a josefinské stanovisko své vyslovil zemskému guberniu: „Pokud já své biskupství spravovati budu, nesmějí být a nebudou žádná bulla papežská ani breve ode mne jinak přijaty, pokud se jim nedostane platnosti schválení mého panovníka, ježž budu vždycky pokládati po Bohu za svého prvního zákonodárce. Bylo by žádoucí, aby svatá stolice byla pohnuta k jinému formulování obvyklé přísahy, jež se nově jmenovaným biskupům při jejich konsekraci ukládá.“ - Když vyšel toleranční patent, Háj doprovodil jej 20. listopadu 1781 „okružním spisem“ k duchovenstvu své diecése, pro něž se stal slavným i za hranicemi. Vypukl pak tichý souboj mezi Hájem a Příchovským. Stalo se na nátlak vlády, že arcibiskup Příchovský udělil 9. května 1782 plnou moc Hájovi jakožto komisaři své pražské arcidiecése. Tolerančně řídil tedy Čechy od té doby biskup hradecký až do své smrti roku 1794.

Sensací bylo jmenování slovinského kněze Kašpara Royka profesorem bohoslovecké fakulty v Praze. Royko byl 1773 jmenován profesorem církevních dějin na universitě ve Št. Hradci a 1777 ředitelem tamního semináře bohosloveckého. R. 1781 překvapil bohoslovecké kruhy spisem o sněmu kostnickém a Janu Husovi a Jeronymovi Pražském, v němž církevní sněm zatracoval a české kacíře obhajoval. Josef II. četl tento spis a jmenoval Royka 1782

profesorem tam, kde kdysi působil Hus sám. Tenkrát se rozšiřoval tiskem ve Vídni pověstný epigram: Johannes Hus I. - Josep-hus II., jenž Čechům císaře činil milým, jak svědčí Pelcl. Podle pamětníků Royko uveden 10. února 1783 slavnostně na universitu, přijat obecně neobyčejně vlídně, a jeho přednášky navštěvovány potom nejen od studentů bohosloví, nýbrž i od osob světských vyšších i nižších. Ovšem také od špiclů konsistoře a arcibiskupových. Zájem ten potrval, co Royko byl profesorem, to jest do roku 1793. Císař František jmenoval ho totiž tenkrát guberniálním radou v Praze. Bylo to povýšení rovné odstranění. Royko zajisté od roku 1784 vydával *Geschichte der grossen allgemeinen Kirchenversammlung zu Kostnitz*. I přednášky universitní i toto dílo shrnulo na hlavu Roykovu nenávisť hierarchie i ortodoxního duchovenstva, a Praha byla živým dějištěm polemik, zvláště když V. Stach 1785-86 dílo o Kostnici přeložil do češtiny. Když Royko zemřel jako probošt při kapitole Všech svatých 1819, dán mu na košířském hřbitově nápis na pomník: Was ich verschweige, sagen seine Werke (O čem já mlčím, to povídají jeho díla). Že při svém protipapežském smýšlení Royko nebyl fanatik, praví o něm prof. Kryštůfek, že „od roku 1793 až 1814 pilně zastával zájmy duchovenstva“.

Tolik o červánkách buditelských, jež svítaly za Marie Terezie a Josefa II.

Jaký byl náboženský a církevní život na české půdě za periody 1760-1790, o tom nemáme českého spisu. O té době psali většinou jen literární historikové; když rukopisný boj 1886 a zejména T. G. Masaryk dal živý popud k novému pochopování jejimu. Psali Jaroslav Vlček, Josef Hanuš, Jan Jakubec a Arnošt Kraus. Nepsali však o životě náboženském plně, jen úryvkovitě se ho dotýkali při jiných svých úkolech. Psal také něco Bohuš Rieger, ale ne jako právník nebo historik, nýbrž jako nenávislý paskvilant. Justin Prášek v kompilační *Českomoravské kronice* měl o tom psát, ale poněvadž neměl, kde by co hotového našel, nepsal; a kde i něco shledal, je obvykle bezduchá a běžná šablona vlastenecká.

Českou knížku o Dějinách církve katolické máme od profesora bohosloví Frant. X. Kryštůfka. Přes to, že Kryštůfek dobu tereziánskou a josefínskou vzdělal v duchu známých klerikálních vídeňských katolíků, jeho kniha dává poučení dosti dobré, když si odmyslíme metody historiografie a sociologie katolické. Aspoň tolik z knihy jeho pochyť pozorný čtenář, že život v Čechách a na Moravě byl rušný, znepokojující a časem i bouřlivý.

V řadě těchto článků podávám aspoň náčrtek, jak by doba Marie Terezie a Josefa II. měla být zpracována pro české obecně.

IV.

Návrat bible do Čech

Nařízení císaře Josefa II. o cenzuře znamenalo zrušení censury vůbec. Každý směl svobodně tisknouti své přesvědčení. A směl psát i proti císaři a jeho opatřením, jen když mužně podepsal své jméno. Když Pelcl zaznamenal k 19. červenci 1781 ve své Kronice (posud netištěna) zprávu o zrušení censury, rozjásal se, neboť byl to posel svobody, jaké nebylo v celé Evropě: „Presidentem censury (v Praze) byl hrabě Wěžník - mstivý, pyšný, bezcitný muž, žádného člověka přítel, nespravedlivý a nesvědomitý; svatoušek, pedant první třídy. Jeho kamarád a věrný obraz byl H. rytíř Bieschin, zároveň direktor právnické fakulty, slabá hlava ... Tito dva a několik mnichů nejnižšího rázu myšlení a stejně velicí bigotníci jako onino - byli tyrany a potlačovateli lidského rozumu v Čechách ... Všechny dobré knihy byly zakázány a tím pokrok věd tak zdržován, že my Čechové byli jsme pokládáni a tupeni od našich sousedů za čiré nevědomce a hlupáky. - Radujte se, Čechové, nyní můžete jako jiní národové svůj rozum vzdělávati, svobodně mysliti a psáti, z dobrých knih vědomosti shromažďovati a ukázati, že také máte schopnosti...!“

Byla to náhoda a přece pro nás památná, že první vzrušená epizoda v Čechách začala s biblí. Kde se biblí začíná, tam se logicky dojde ke kacířství, a když se událost odehrává v českých zemích, přirozeně dojde se k Mistru Janu Husovi a k Jednotě bratrské. Což se také v Praze skutečně přihodilo.

Všechna nedávná náboženská literatura doby Koniášovy mluvila málo o Kristu a lásce, zato víc o ďáblu a hrozila peklem. Náboženstvím bylo lid - strašit a plnit ho hrůzou. A když i spis nějaký přináší život Kristův nebo P. Marie, tedy ne dle evandélií. Bible byla vždy nepřítelem katolické církve. I když jezoviti vydali biblí 1662 (Nový zákon) a 1715 (Starý zákon), takzv. „biblí svatého Václava“, lid ji čísti nesměl, leč s povolením duchovního, protože prý bible dle mínění Koniášova Klíče je - dvojsečný meč.

Hle, Marie Terezie tento „dvojsečný meč“ poručila dáti českému lidu do rukou! Z naléhání Josefa II., ale i z vlastního popudu přála si, aby lid její říše se vzdělával a povznášel z pověr. Katolických mravoučných knih nebylo, které by byla chtěla rozšiřovat v lidu, sáhla tedy po biblí. Stalo se tak přes odpor hierarchie, zejména pražského arcibiskupa Příchovského. České vydání uložila dvěma kněžím Pavlánům, Fortunátu Durychovi a Faustinu Procházkoví. Kdo jí

doporučil oba tyto učené mnichy, neznámo. Biblí Česká jejich vyšla 1780, německá prof. Schmiedta (1781). Biblický lid byli Čechové vždy, proto se stali Husity, potom protestanty a jako tajní kacíři s biblí žili.

Tato Biblí Česká měla dramatickou historii. Jestliže už překladatelé z roku 1780 opravovali latinskou Vulgatu i překladem kralickým, pozdější vydání páchla přímo kacířstvím. Když se císař Josef II. dověděl, že misiomáři tuto bibli pavlánskou lidu brali, dal 17. února 1781 věc vyšetřit krajským úřadům. Zdá se, že marně. Proto vydal 10. srpna 1781 dekret, jímž se lidu dovolovala každá bible katolická. Ale arcibiskup Příchofský překázal i potom, neboť jeho konsistoř chystala ryze vulgátový překlad český Nového zákona - „s polemickými poznámkami“. Procházka dostal pokyn z dvorských kruhů, aby chystal nové vydání. Vydal tedy 1786: „Písmo svaté Nového Zákona ... v nově vydané, a však s řeckým textem, s starým latinským výkladem, též podobně s východními přeloženími etc naveskrz srovnané, na mnoha místech opravené, i obširným literního smyslu výkladem vysvětlené.“ Nadpis je významný. Vulgata nazvána ne překladem, nýbrž výkladem, překlad srovnán s originálem řeckým, staré překlady opraveny a přidán výklad některých míst! Žasnete! Neboť Faust. Procházka převzal místy i výklady pikardské bible Kralické, „tak výborné a čacké, že všeliké nadání převyšují,“ pokládaje za „svéhlavost a pověru, že by třeba bylo měniti formu jen proto, že od jiného vyznání mužů vyšlechtěna jest.“

Ještě jednou Procházka svůj kritický překlad přehlédl, nežli jej vydal jako Biblí českou, t. j. celé svaté písmo atd., a to 1804 v Praze nákladem c. k. normální tiskárny.

Jaké názory projevil Procházka ve svých výkladech, o tom promluvíme na pozdějším místě. Stačí tu, povím-li, že polemiky bylo dost. Pro tehdejší náboženský život tato bible byla událostí. Do polovice 18. století Čechy byly vždy ještě Frozínovým pověrečným Obrovištěm Mariánského Atlanta; od roku 1780 vracely se k tomu, aby byly zemí bible, staré bible.

Současně s Procházkou terčem starověreckých útoků byl prof. universitní Jiljí Chládek, muž, jehož povaha podle spisů jeho působí na nás mile a sympaticky, jehož však Dobrovský i Procházka dotýkají se poněkud nevlídně. Jeho učebnice pro bohoslovce Počátkové opatrnosti pastýřské pobouřila krev mnohých kněží. Nelíbily se jim výroky : Že je lépe sv. mši zbožně poslouchati a peníze rozdati chudým, nežli dávatí mši sloužit za sebe. Že faráři neplní svých povinností, když své práce svalují na kaplany. Že faráři by neměli svých kuchařek bráti si ke stolu. Že se faráři mají vystříhat opilství. Že faráři jsou povinni chud'asy pochovávat zdarma a

zdarma jim i děti křtít. Že faráři mají, protože svou imunitu osobní i reální mají z milosti zeměpánovy, odvádět všechny dávky jako jiní občané, když zeměpán poručí, aby byli vzorem, v případě nutnosti že mají odevzdat i posvěcené nádoby...

Zdá se, že Chládek mířil i na určité osoby. Buď tomu jakkoli, kněží vydali proti němu hanopis německý i český. Chládek prohaášen za zrádce kněžského stavu, obviněn ze všech smrtelných hříchů a zasypán zlořečením a přáním, aby ďábel jeho mrtvolu předhodil psům a pohřbil ji pod šibenicí. Český veršovaný paškvil nazval Chládku tvorem ničemným a přál mu trápící nemoci a zoufalství. Podle Oesterr. Biedermanns-Chronik původcem paškvilu toho byl farář svatojakubský Konrád, a šířili jej světicí biskup Krieger, svatohaštalský farář Štěpanovský a kanovník hradčanský Kwies. Jinak starověské kněžstvo chtělo ublížit Chládkovi více tím, že jej obvinilo z kacířství. Že prý svou knihu napsal v řeči starohusitské, aby ji mohl každý číst. Chládek totiž v knize své doznal, že prohlížel pro svou věc staré knihy české, zvláště bratrské, neboť Bratři byli výborní v katechisaci, a vůbec rozplesal se nad starým jazykem českým a slovanským. („Ó kýž ze svých hrobů vstanou přeslavní předkové naši! Ó kýž procitnou ze sna svého M. Daniel Adam z Veleslavína a vlastenec milý Bohuslav Balbin! Ó jak by se radovali, jak by plésali, vidouce čest, jenž se stává jazyku našemu.“) - Pro čistotu jazyka českého horoval na několika místech a radil: „Kdo se chce dobré češtině naučiti, jakž i má, ten ať čte Písma v jazyku českém; nebť tam jest nejvýbornější čeština.“ Čeština Chládkova opravdu je vzácná, perla mezi počátky obnoveného jazyka. A bylo to roku 1780. Pozoruhodno, že mniši vůbec uměli dobře česky na svůj čas, kdežto kněžstvo světské umělo jen řeč tak zv. svatováclavskou nebo pouliční jazyk vesnický. Působil tu asi přístup do klášterních knihoven.

Aférou Chládkovou ocitáme se již v samém ohni křížících se blesků, kterému se říká brožurová válka. Svoboda slova (daná v červenci 1781) musila se vybouřit horečkou také na české půdě jako jinde. Ale obsah té pravé chřipky české je pozoruhodný; stojí výše nežli tisk vídeňských spisovatelů. Naši pražští spisovatelé chopili se aktualit jako vídeňští. Ale co bylo v Čechách aktualitou? S počátku židé, potom však mniši a jeptišky, život kněží venkovských (mají-li se zabývat hospodářstvím), kněžský celibát a chatrné vzdělání kazatelů. Také zrušení roboty. O vážné věci se vedla válka. Tendence byla - pro náboženskou snášelivost. První brožurky vyšly už roku 1781, rok 1782 byl rokem hojnosti. Známo, že i Dobrovský se chopil publicistiky; psal o polním hospodaření kněží jeden spisek a druhý proti celibátu. V tomto ruchu rytíř Karel G. Steinsberg založil speciální podnik, jemuž dal jméno *Geiszel der Prediger* - Bič na kazatele. Dramatický básník a herec stál v čele a kryl svým jménem

časopis, kolem něhož se soustředila „společnost učených mužů“ počtem 13. Dne 10. dubna 1782 vyšel první svazek, a bič zasáhl arcijezovitu prof. Vydru pro kázání, jež konal několik dní před tím u sv. Haštala. Kritik Vydrův si dal pseudonym Perho. Vydra byl jeden z odpůrců Chládkových. Vydra došel však ochrany od jiného spolupracovníka Biče, jenž si dal pseudonym Nebiho.

Praha se rozčísila na dva tábory kněžské. Hierarchie a všichni bezmála faráři pražští s ní stáli v táboře starém. Geiszel der Prediger byla tvrzí osvícenců. Z ní bojovali neb aspoň ji přátelsky podporovali: Born, Chládek, Dobrovský, biskup Háj a j. Prof. Kraus připomíná, co o Geiszel napsal Royko (III., 180) : „Přál bych si velice, aby kritiky kázání nepřetržitě pokračovaly na cestě slavně nastoupené; jsouť silnou pomůckou, aby učitele slova božího lépe seznámily s biblí...“ Než když ta slova byla vytištěna, kritiky dávno přestaly: dosvědčují však, jak biograf Husův a celá osvěcenská obec pražská na ně hleděla. Že jsou husitské, o tom mezi odpůrci nebylo pochybnosti.

Když byl Steinsberg vypral aféru Chládkovu a vyřídil druhou rozčilující aféru, totiž obranu krajského hejtmána Filipa hrab. Kolovrata, na něhož se hierarchie vrhla pro přísné prý jednání s jeptiškami v Doxanech, jejichž klášter sekularisoval, takže byl i sesazen, došlo k historickému ohledání protějšku Husova - Jana Nepomuckého. Steinsberg sám musil se utéci do ciziny pro obranu Kolovratovu, otázku však svatojanskou, kterou on nakouzl, dokončili jiní. Literatura pro i contra je bohatá. Zakončil ji autoritativním slovem Dobrovský v Liter. Magazin (1787) skvělým článkem a slavným závěrečným slovem proti Dobnerovi: „On připouští, že byl jen jeden Jan z Pomuka, totiž generální vikář z roku 1393, a již to samo protiví se kanonisačním aktům a kanonisační bulle. On myslí sice, že se stal omyl toliko v osobě a nikoli ve věci samé. Než věru hruběji nelze se přece mýliti, než vyhlásí-li se za svatou osoba, která nikdy ani nežila.“

Spor o Jana Nep. byl starý spor osvěcenský. Ozval se u Pelcla i Dobrovského již koncem let 70. Svatost podvrženého Jana Hasila trvala neotřesená právě jen od 1729 do 1779, padesát let, a máme-li na mysli první pochybnosti mnicha Athanasia Sandricka z roku 1749, tedy vlastně jen čtvrt století. Osvícenství české, odstranivši nepravého světce, jenž měl zastínit Jana Husa, vykonalo skutek pro husitství samo velmi důležitý, ještě více však pro poučení tak zv. širokých vrstev. Útok na svatořečení nejmladšího patrona země České byl zároveň odmítnutím protireformace. Kdyby šlo o slovní hříčku, Steinsbergův-Dobrovského boj byl navazováním na Husa.

Jednou z nejzákladnějších reforem Josefa II. bylo zřízení *generálních seminářů*. Tyto semináře totiž odnímaly biskupům výchovu kněžského dorostu. Dne 30. března 1783 vyšel dekret o tom. Dekret rušil všechny dosavadní semináře biskupské a klášterní. Kdo chtěl být knězem, musil vstoupit do generálního semináře, což byl ústav státní. Císař zřídil seminářů sedm v Rakousku, osmý v Belgii. Pro české země jeden v Praze, druhý v Olomouci. Rektory a vicerektory jmenováni výhradně z řad proticírkevně smýšlejících kněží. Učební řád, určený pro studium šestileté, předpisoval profesorům a studentům knihy, jež byly sepsány ne dle sv. Tomáše Aq., Augustina, Scota, Bonaventury, nýbrž dle rozumu Písma i mravnosti a směřovaly ku blahu občanské společnosti a státu. Pro církevní dějiny předepsána kniha protestanta Schräkh. Studenti ze semináře vyšli dani potom biskupům k vychování ještě praktickému v tak zv. „diecézních a biskupských domech“, odkudž dosáhli vysvěcení. V Praze stal se známým seminární rektor Zippe, jenž odepřel arcibiskupovi dáti alumny k průvodu při slavnosti Božího těla a vůbec přijímati od něho rozkazy. V Olomouci byl rektorem Jan Geringer a náměstkem jeho Dobrovský, jenž 1789 stal se i rektorem. Zaznamenati sluší, že za času Josefa II. nával mladých lidí ke kněžskému stavu velice polevil. Generální semináře zrušil Leopold II. r. 1790, leč vychovanci těchto seminářů českých stali se významnými činiteli v době Jungmannově.

K církevním reformám Josefovým náleželo však i zřizování velikého počtu far a lokálií. Doklad, že mu běželo skutečně o povznesení náboženského života. V Čechách zřízeno 81 far a 314 lokálií, na Moravě obojích 180. „Tímto nařízením postavil si císař Josef II. - musil doznati i prof. Kryštůfek -- pomník nejkrásnější a potomstvo bude mu za to vždycky vděčno. Bez něho by oněch far nebylo.“

Ozvěna všech církevních opatření císařových byla v Čechách velmi živá. Bylo uvítáno nařízení z února 1783, kterým Josef zahájil opravu kultu; pravidla, jimiž se mají spravovati kazatelé. Následovalo nařízení o pořádku služeb božích (duben 1784), zrušena procesí a p. Mezi jiným tu zakázáno zřizovati Boží hrob a konat večerní slavnost vzkříšení, jež byla v Čechách oblíbená. Bylo zakázáno veřejně vystavovat ostatky svatých a jejich uctívání. Bylo zakázáno kněžím prodávat veliké voskovice a obětní figury. Rozumí se, nesmělo se zvonit proti mračnům, nesměly se prodávat odpustky.

Došlo potom na kláštery, poustevníky, bratrstva. První příkaz 12. ledna 1782 určoval zrušení klášterů a hospiců Kartouzských, Kamaldulských, Eremitů a Lesních bratří, Karmelitánek a

Františkánek. Postupně došlo však na všechny řády a kláštery, jejichž členové vedli jen rozjímavý život. Zachováni jen ti klášterníci, kteří vyučovali nebo konali samaritánské služby,

Po návrhu mladšího van Swietena dvorská studijní komise doporučila císaři, aby všechny knihy ze zrušených klášterů, které se nehodí pro universitní knihovny, jmenovitě knihy modlitební, legendy a p. byly rozprodány. „Vše má být odstraněno, co slouží jen obrazotvornosti a přepychu učenců; knihy, které jiné zásluhy nemají, než že od jistých bibliografů neurčitým způsobem za vzácnost se vydávají; stará vydání knih z 15. století a co toho více jest; to všechno je pro universitní knihovnu ceny velmi pochybné.“

Nebylo v Čechách většího města, nebylo okresu, aby zrušení řádů a kostelů nebylo vzbudilo rozruch. Toto hromadné otvírání vrat klášterních zdálo se být až povážlivým. Biskup Háj pravil Opizovi v Chrástu roku 1784; „Není ani radno poslat do světa najednou tolik apoštolů pověry.“

Ničení starých knih zveličují odpůrci Josefovi na pohromu pro literaturu českou. Nejen Kryštůfek, nýbrž i Bohuš Rieger vítají příležitost, aby mohli ne Koniáše a soudruhy jeho, nýbrž Josefa II. obviňovat ze ztráty starých knih, rukopisů a listin.

Nás může tu zajímat jen to, co se týká církevních a náboženských věcí. Dovídáme se od Jeníka z Bratřic, že když bořena byla kaple Betlemská 1786, povstal po městech Pražských nářek veliký a že „jak se o tom zarmouceném příběhu císař Josef II. dověděl, rozhněval se tuze na p. Hergeta, kterýž tu komisi měl, aby všechny zbytečné kostely a kaple v městech Pražských licitando prodal nebo dal docela rozbořiti. Herget upadl v nemilost.“ Z téhož pramene však víme, že osvíceným Čechům bylo také vhod, když císař zakázal děkovné pouti 8. listopadu na Bílou Horu, pokládaje za „dobovou hloupost“, chodí-li se Čechové modlit na místo, kde byli poraženi.

Toleranční patent byl sám o sobě důležitou událostí v našem probuzení. Není divu, že českým osvícencům byl úhelným kamenem všech reforem císaře Josefa II. Jak živě a účastně ujali se ho čeští osvícenci, ukáží aspoň na jednom z nich. Míním Matěje Václava Kramériusa. Tento Klatovan, jenž současně s Dobrovským prošel gymnasiem ve svém rodném městě, neměl v Praze dlouho pevného povolání. Nejdříve byl bibliotekářem a opisoval staré knihy u proslulého vlastence ryt. Jana Neuberga. Ještě nežli Neuberg zemřel, dostal se mezi evandělíky. Když po tolerančním patentu přicházeli k nám první kazatelé z Uher, Kramérius

byl dvěma z nich doporučen za učitele češtiny. Upozornil na sebe překladem Cirkulárního spisu pana z Háje (překlad 1782) a Patentní knížkou pro měšťáka i sedláka (také 1782). Kramérius učil česky maďarské kazatele Jana Végha v Libiši a Josefa Szalaye v Lysé. Oba s pomocí Kramériovou vydali první církevní spisy; Agendu a Helvetskou konfesi. Kramérius nepochybně z hlubokého dojmu, jež naň učinili oba kazatelé, věnoval se agitační toleranční práci. Tak připravil k tisku Filipa Hegelia politicky neinteresovaná (už od let hlásaná) Dvanáctero přemýšlování duchovních, knihu protestantskou.

Vydal překlad německého spisu Kniha Josefova (1784) a Křestansko-katolickou užitečnou domovní postillu (také překlad) r. 1785. Obě tyto knihy napojeny jsou smýšlením josefinským. Z předmluvy k Postille poznáváme, jaký poplach v Čechách udělala kniha Josefova. Z jaké příčiny ji Kramérius vydal, praví v předmluvě: „Není než jediná milost ku pravdě, na zákonu jak přirozeném, tak i psaném a nám vydaném upevněné, kteréž se mnozí z katolických kněží až dosavad, neméně než jako za dnů hrubé temnosti a nevypravené neumělosti, na odpor staví, a jí místa v osvíceném tomto století, jen aby, pokudž ještě stačí, lid v pověrácích pozdrželi, nijakž dáti nechtí; a s kterouž mnozí, ovšem nad tuto osvícenější a moudřejší, buď pro urážku svého úřadu kazatelského, aneb z bázně, by obecného, hrubě v bludích a pověrácích zarytého lidu na se nevzbudili, až po tu chvíli tak, jakžby na pravé služebníky církevní příleželo, a jakžby sami za pravé uznávali, na světlo sobě vyjítí nedověřují.“ Víme také z Pamětí Vavákových, jak se nad pracemi Kramériovými pohoršoval on a nepochybně mnozí.

Nevíme přesně, kdy se Kramérius stal faktorem (nyní by se řeklo: ředitelem) veliké tiskárny Schönfeldovy. Z faktora stal se redaktorem prvního českého týdeníku Schönfeldských císař. Poštovských Novin r. 1786. Odtud Kramérius šířil myšlenky reformační. Když pak se s Schönfeldem nepohodl, založil si noviny vlastní, Kramériusovy císař. Vlastenecké Noviny 1789, kdežto Schönfeld svěřil redakci svých novin bratřím Thamům. Poněvadž jméno Kramériovo bylo na venkově známo z populárních spisů a poněvadž mezi lid se rozbíhaly také jeho Nové Kalendáře tolerancí od r. 1786, noviny jeho šly na odbyt. Dle svědectví Dobrovského měly 1401 odběratelů v Čechách, na Moravě, na Slovensku. Pochopíme poslání osvícenských novin mezi sedláky. R. 1789 Jan Ferd. Opiz v Čáslavi zaznamenal, jak čeští sedláci nad novinami českými mudrují, jak hltají zprávy z Francie a p.

Nekatolický duch je patrný ve všech Kramériových pracích v době josefinské. On ještě při smrti Josefa II. roku 1790 vydal Kšaft nebo poslední vůli Josefa II. a Modlitbu Josefa II. za svůj lid, rozumí se, všecko v duchu josefinismu a snášelivosti náboženské.

Pozorujeme-li ducha prvních náboženských polemik na půdě české, poznáme, že naši osvícenci přijímali učení o přirozeném náboženství, jak bylo vypracováno na západě. Týdeník Geizel der Prediger hlásal; „Bůh udělal pro všechny národy jen dva zákony; aby se k němu modlili a lidi milovali. Tyto základní zákony pro zemi i nebesa spojují všechny, poněvadž je příroda všem zvěstuje (verkündet). Ježíš je potvrdil, dal dokonalou pevnost naší morálce; v tom jsme šťastnější nade všecky jiné. Žijme tedy pod jednou střešou, ty filosofický sociniáne, milý kvakeře, dobrý novokřtěnce, zamračený presbyteriáne, ctihodný lutheráne, lhostejný biskupčiku, zmatený monisto, methodisto, pietisto atd, atd., žijme pod jednou střešou beze všech školských distinkcí v bratrské svornosti a v plnění všech základních zákonů. Naše sporné distinkce nás rozdvojily, naše láska musí nás opět spojovat.“

Je však velmi zjevno, že vyznávání přirozeného náboženství ssálo posilu také z vlastní země, z její protestantské minulosti. Mohli bychom to napřed předpokládat o zemi s minulostí husitskou a bratrskou, s minulostí protikatolickou, když josefinské heslo o snášelivosti dalo lidem svobodu slova. Ale netřeba jen předpokládat: skutečnost sama podává se na dlani, jakmile se do tehdejší literatury začtete. První si toho všimnul Josef Hanuš v Listech Filologických roku 1913. Bylo mu nápadné, že celá osvícenská literatura (Kinský, Pelcl, Geizel der Prediger, Dobrovský atd.) vydala se na obranu krále Václava IV., protireformačními historiky tak zohyžděného. Čím pozorněji zjev ten sledoval, tím bezpečněji mohl zjistit, že lidé z doby josefinské nalézali podobnost poměrů i osob s počátku 15. století s poměry a osobami současnými, podobnost Josefa II. s Václavem IV. Hrabě Kinský v Erinnerung napsal již při úsvitě osvícenství: „Vsadil bych se však, že by mnohý žák asi sotva věděl, že někdy žil v Čechách lenivý Václav, kdyby bylo zazděno na Staroměstské radnici pražské okýnko vězení, v němž seděl tento panovník, jemuž od poddaných i kronikářů té doby tolik bylo křivděno.“ Z dějepiscův osvícenských první se ujal Václava IV. Pelcl. Prof. Hanuš pochopil souvislost a napsal: „Chápeme pak, proč historikové osvícenští tak neodolatelně byli poutáni k husitství; spatřovali v něm a v jeho representantech něco příbuzného vlastním svým snahám.“ Snahám, rozumí se, po rozumovějším náboženství.

Zájem o krále Václava IV. je totožný se zájmem o Husa a husitství. Není jediného z buditelů našich, aby se nebyl obíral Husem. Nebyli arci všichni stejného mínění o jeho náboženském

významu právě tak jak o protireformaci, většina však hlásila se k jeho ctitelům. Mám na mysli hlavně tehdejší kněze. A jakby domácí lidé byli mohli být lhostejni k husitství a jeho vynikajícím osobám, když osvícenci cizí věnovali mu pozornost nápadnou. Sotva Josef uvolnil svobodu tisku, vyšly v Lipsku a Praze (Gerle) Vermischte Schriften des M. Joh. Hus von Hussinecz 1782; r. 1784 Neun Synodal-Reden des M. Joh. Hus. Při tom 1783 Vollständige Geschichte der Hussiten seit der Hinrichtung Johann Hussens bis auf die gänzliche Vertilgung aller Protestanten im Königreich Böhmen (Lipsko). Doma v Praze kněz Augustin Zitte vydal Lebens beschreibungen der drei ersten ausgezeichneten Vorläufer des M. Joh. Huss a v zápětí překvapil užaslou veřejnost Royko třísvazkovým dílem Geschichte der grossen allgemeinen Kirchenversammlung in Kostnitz (ve Št. Hradci a v Praze 1781 - 85). Když tento Roykův spis do češtiny přeložil kněz Václav Stach (Petrýn), dostalo se čtení o Husovi i do lidu, a lid český učil se z něho, jaký to byl muž, ten od kněží proklínaný a zatracovaný kacíf. Muž zbožný a ušlechtilý, ale stál proti papeži a církvi.

Inteligence česká a rakouská vůbec dostala Roykem do rukou knihu, která hlásala o Husovi docela jiná mínění, než jaká bylo slýchati za 150 let pobělohorských. A mluvila to autorita, která nebyla z národa Husova, universitní učenec, jehož názory schvaloval sám panovník. Prof. A. Kraus podepřel mínění Hanušovo pozorováním knihy Roykovy: „V jeho (Roykových) poznámkách je plno radostných nadějí na reformu církve, konanou císařem. Josef ve svých blažených státech dospěl za tři léta s reformací dále než všechna koncilia za několik století...“ Reformy Josefovy připomínaly dobu husitskou. Royko praví to výslovně: „Jak bych přál cnostnému Husovi, aby byl živ v našich dnech! Zajisté císařský orel, jehož let neřídí teď žádný Sigmund, nýbrž Josef II., byl by ho zabezpečil svými mohutnými perutěmi proti útokům nepřátel a sebe hlasitějšímu houkání sov. Hus byl by v Čechách, vlasti své, pod ochranou dobrotivého a moudrého mocnáře přednášel svou nauku (zvláště když ani v jediné podstatné věci se neodchylovala od vládnoucího náboženství); nenávist bohoslovecká nebyla by ho připravila o život...“

Náboženská snášelivost, vštěpovaná s trůnu a potom nesčetná literatura způsobily, že osvícení katolíci přibližovali se protestantům. Nejen že tato literatura zavrhovala kaceřování domnělých i skutečných bludařů a nevěrců, zejména domácích Husitů a protestantů vůbec, nejen že učila opovrhovati lidmi, kteří posílali do pekla všechny, kdo nesmýšlejí papežsky: ona přímo hleděla získat jednotu mezi katolíky a protestanty. Výmluvné je místo u Royka: „Reformace všude se potkala s nepřekonatelnými obtížemi. I v našich (osvícených) dobách se

brojí proti ní, což je ovšem nevývratný důkaz, že my (pochopíte přece, že mluvím o nás, katolicích, neboť co se týče protestantů, našich odpůrců, nebo abych mluvil jazykem svého srdce: našich bratří, u těch už bylo jasné jitro, když náš obzor ještě byl zahalen půlnoční tmou), že my nejsme ještě tak blízcí ohnisku osvěty, jak se všeobecně vytrubuje.“

A v té buřičské literatuře, kterou představuje Geiszel der Prediger, hledaly se styčné body mezi katolíky a protestanty. V kuse VIII., kde kritik zamítal mechanické a pověrečné uctívání svatých, radil, aby svatí byli následováni ve svých cnostech, což by byl způsob, jež by i protestanti mohli přijmout. „Takto je mnoho upravených bodů, které přetrhaly bratrské pouto mezi námi a protestanty, jež by se s malými limitacemi opět mohly dobře napravit a při tom bychom my se musili vzdáti jen těch, které jsme ve svaté prostotě přepjali.“

Od vydávání kritické bible Procházkovy, opakuji, byl pouze krok k Janu Husovi.

Abych se vyhnul podezření, že si upravuji tuto cestu sám, dovolávám se slov jiného pozorovatele té doby. Arnošt Kraus vyložil přede mnou velmi podrobně tuto osvícenskou epizodu v knize Husitství v literatuře barokní a osvícenské (Nákladem České akademie, 1918). Osvícenská historiografie o husitství začala vlastně Voltairem,

Postupem času se rozrostla.

Kraus připomíná G. B. Schiracha, Němce (1743 - 1804), jak psal o husitech, o Žižkovi i králi Jiřím z Poděbrad. Současně ve vlasti Wiklifově psal farář William Gilpin (1724-1804) o žácích Wiklifových v Čechách: Husovi, Jeronymovi, Žižkovi. („Hus (v Kostnici) byl teď pánem svého osudu a prokázal pevnost, v níž sotva které století ho překonalo.“) Francouzský advokát Dreux du Radier vypravoval 1777 o králi Václavu IV, i o Žižkovi a Husovi. Před koncem 18. století pastor plavenský Tischer pojal do své životopisné sbírky slavných mužů 1793 Johann. Hussens leben. Po něm přítel Schillerův, bohoslovec a beletrista Wagner psal o Husovi a Jeronymovi jakožto reformátorech. V Alte und neue Brüderhistorie David Cranz oslavoval Husa i Jeronyma i Žižku i Čechy, kteří vedli války s neuvěřitelnými vítězstvími... Podle rady Rokycanovy nespokojenci s kompakťaty založili Jednotu bratrskou. V letech 1781 až 1783 S. B. Klose zpracoval slezské dějiny, rektor vrtislavský a přítel Lessingův. V nich se poklonil obzvláště králi Jiřímu. Významný je německý spisovatel Ludwig A. Gebhardi (1735 - 1802), jenž zpracoval historii všech slovanských států, z nichž Čechy zaujaly více než jeden svazek.

Kraus přešel potom k husitskému smýšlení na české půdě osvícenské, ukazuje, jak se obraz Husův a husitství měnil od r. 1774 ve Stručných dějinách Čech Pelclových vždy příznivěji (ve vydání z r. 1782 zmizel i Jan Nepomucký při roce 1383); jak působil Royko a polemické spisy proti němu atd. Jeden z odpůrců napsal o Roykovi: „Jest nyní nový profesor v Praze, husita.“ Roku 1785 otištěna v Praze Cochlaeova historie Husova s poznámkami a úvodem, namířená proti Roykovi. V úvodě se pravilo, že nynější reformace (josefinská) je prý pouhou ozvěnou reformace staré (husitské) a proto prý není třeba nově ji vyvracet; stačí otiskovat, co bylo odpověděno tenkrát -- v Historii Hussitarum.

Z dalších českých osvícenců Kraus uvádí preláta Steinbacha ze Žďáru, Hanke z Hankensteina, Pařízka, Voigta a ovšem Dobrovského. Poznává k těmto zjevům: „Strach z knihy husitské, který u Pelcla jen ustoupil opovržení k literatuře husitské, je Dobrovským hned v začátcích jeho překonán; nevadí mu již, bude-li prostý muž chtít ty knihy čísti...“ Tím nastoupena cesta, která vedla k poznání doby husitské jako vrcholu písemnictví českého, proti nemírnému vynášení humanistů a velkého Čecha Bohuslava (z Lobkovic) zvláště.“

Když potom Kraus zaznamenal dva svazky německých překladů z Husa, vydaných u Gerle 1784, skončil tímto závěrem; „Tenkrát se také již plnilo očekávání, že svoboda tisková přinese historii husitství; překrucováno-li jméno císařovo v Josep-hus, značí to, že jakmile heslo snášlivosti znamenalo skutečnost a nastalo uvolnění tisku, Hus a jeho stoupenci se ozvali sami. Míti svobodu tisku, znamená v Čechách smět psát o Husovi a husitech...“

Je veliký blud některých našich dějepisců, říkají-li, že osvícenci nevěděli nic kloudného o české reformaci, protože dějiny husitství vypracoval teprve Palacký a kostru Jednoty bratrské Goll. Naši osvícenci věděli o Husovi i Českých bratřích mnoho, a nic na tom nezáleží, byli-li v podrobnostech nepřesně zpraveni. Jestliže V. Tham proti kněžím své doby stavěl za vzor Husa, věděl o Husovi z Royka dost. (Předmluva k Básním v řeči vázané, první sebrání 1785.)

V.

Legenda o kněžích buditelských

Je třeba napřed se dohodnout, kteří kněží mají v našem probuzení spravedlivý význam. Když vezmu za základ shodné mínění našich literárních dějepisců, tito jsou kněží-buditelé v prvním našem údobí Dobner, Voigt, Ungar, Cornova, Chládek, Durych, Dobrovský, Procházka, Stach a Vydra, deset mužů stavu duchovního, z nichž Vydra je buditelem jen jazyka českého, a to více podle pověsti, nežli podle toho, co lze z pramenů zjistit. Tedy celkem deset duchovních. Očekávali bychom počet větší podle poměru tehdejší duchovní inteligence k inteligenci laické. Mezi buditeli laické dlužno počítati: Borna, Kinského, oba bratry Thámy, Pelcla, Kraméria, Monse, Cerroniho, Hanke, tedy laiků devět. Poměr ten nesvědčí právě ve prospěch kněží.

Jací tedy byli ti kněží-buditelé? Piarista Dobner potřel Hájkovu kroniku a je nazýván otcem kritického dějezpytu. Dobnerova práce silně poškodila katolické dějepisectví. Piarista Voigt nasákl osvícenstvím v Německu, kde jako mladý profesor učil; čtete Hanušovu monografii o něm! Studoval Descartesa, Bayla, Leibnize, Wolfa, Herdera, Montesquieua, Voltaira i Mablyho. Grotius dle Voigta psal „nevyrovnatelná díla“, a Montesquieua sám napodobil spisem „O duchu českých zákonů“. Přijímal všecko osvícenské smýšlení proti pověrám a nesnášlivosti, proti násilí a mnichům. Byl prostě vyznavačem humanity. Když nastiňoval rozvoj řečnictví, byli mezi vzory Hus a Jeronym, Rokycana i Stránský.

O Ungarovi víme, že byl svobodný zednář, že opustil klášter strahovský a jako první bibliotekář Universitní knihovny příkře se rozcházel s jezovity a mnichy zrušených klášterů. Zavrhoval protireformaci. „Příčinou toho - psal - proč knihy české jsou vzácné - takže mnohé z nich, zejména jsou-li celé, přednosti zasluhují i před rukopisy - je literární tyranství, s jakým zbožní knihoborci je spalovali, nebo jiným způsobem je ničili...“ Vláda na Ungarův návrh poručila roku 1782, aby všechny výtisky Koniášova Klíče farám venkovským byly odebrány a odevzdány Ungarovi do universitní knihovny. Kdo chce ještě více poznati necírkevnost Ungrovu, ať si čte o něm v *Geschichte und Beschreibung der Prager Universitätsbibliothek* od Josefa Hanslika (1851). Byl Němec, který se pro své povolání naučil česky.

Cornova, bývalý jezovita, byl milý člověk a oblíbený universitní profesor. Při vši své jemnosti a lítosti nad zrušením svého řádu shlížel se v josefínských reformách, což vidět z jeho

obdivného životopisu Josefa II. Cornova litoval, že věk XV. neznal dobrodiní náboženské snášlivosti, pokládaje za kacíře i ty, kdož jimi nebyli, Koho mínil? Byl proti pověrám církevním. Co bylo jeho ideálem, vyslovil v populárních českých dějinách pro mládež, které dával vzor: „Ladislav (Pohrobek) je horlivý katolík a přece miluje kališníka Poděbrada.“ Připomeňme si, že tento exjezovita přeložil do němčiny Pavla Stránského *Respublica bojema*, spis o státě českém, o jeho rozkvětu. To pro naše probuzení nebyla věc malá, neboť pro politické probuzení jistě ta kniha konala službu. „V ohledu náboženském překladatel, bývalý jesuita, příspěvky svými objevuje se dosti shovívavým, někde až svobodomyšlným.“ (E. Tonner.)

Při Chládkovi poznali jsme s dostatek, jaký byl katolík.

Václav Stach z našich buditelů stál na nejkrajnější levici. V březnu 1783 psal Dobrovskému, když kaplanoval ve Slabách: „Nemohu Vám říci, jak opatrně musím s lidmi zacházeti. Toto nucení jest mi velice obtížné, nebo mezi přáteli nemusil jsem toho činiti. Nyní teprve cítím, jak veliký kacír jsem.“ Počátkem dubna 1783 témuž; „Stálo mne to mnoho přemáhání skrývati Vám to, a ještě nyní vychází to tvrdě z péra, řeknu-li, že jsem Náboženství nedospělých pro lutherány přeložil; ačkoli jsem tak málo katolíkem jako lutheránem.“ Šlo o spis protestanta Seilera, psaný z rozkazu krále dánského Kristiana VII.; o spis, jenž byl třikrát v té době do češtiny přeložen. Když se dostal Stach do Olomouce za profesora universitního, psal Dobrovskému do Prahy, že celá Morava již o něm (Stachovi) ví, jak miluje Husa a že je kacířem.

Durych byl členem osvěcenské naší společnosti, ale vědeckou prací svou stál stranou denních událostí. Přesto známe z jeho péra pěkné vyznání o humanitním jeho smýšlení; „A já raději chci připomínati s vděčnou pamětí kteréhokoli národu společné humánní úsilí o Slovany, než abych vzpomínal starého hněvu a nenávisť. Zajisté humanita přemnohých znamenitých německých spisovatelů, zejména současných, jakož i jejich snaha po pravdě v obhajování jména slovanského od bezpráví, zdá se, že to všecko vyhladily, co podle Herdera bylo těžkým hříchem na Slované páchaným.“

Vrstevník Vydrův J. L. Jandera, nar. 1776, byl jiného ducha. „On beze všeho ohledu viděl a ctil v Žižkovi velikého Čecha a geniálního vojevůdce, jenž v osudné době zachoval rod svůj věhlasem svým. A proto stále poukazoval k onomu místu (u Hořic), s něhož Žižka též jednu ze svých velikých bitev řídil“ (Josef Durdík ve slavnostní řeči v Hořicích 1877).

Na krajní pravici stál exjezovita Vydra, jenž zůstal ctitelem a žákem Koniášovým až do smrti. Nenáviděl osvícenství, doporučoval na kázání pálit bludné knihy, jízlivě však mluvil o papeži, jenž zrušil řád; nenazýval ho ani papežem, nýbrž Gangarellim. Ani v nadšeném životopise Vydrově od Rybičky nenalezl jsem nic, co by svědčilo, že chápal české dějiny jinak než jasný jeho vzor a rodák hradecký B. Balbín. Členem žádného buditelského kruhu, ani členem Učené společnosti nebyl. Dle vlastních slov v úvodě ke sbírce Kázání svátečních 1799 doznává, že v letech 1772-1782 zvěstoval na universitě latinsky matematiku a náboženství; od roku 1782 německy. Že by byl ctitelem Žižkovým, nepodařilo se mi najít dokladu, a je to věc skoro nevěrohodná.

Vydra je tedy z kněžských buditelů jediný pravý katolík. Ti ostatní však propouzeli národ ne tím, co v nich zbylo katolického, nýbrž právě vším, co v nich bylo protikatolického.

Pozorujme podrobněji náboženské názory dvou kněží; Procházky a Dobrovského!

František Faustin Procházka byl z Nové Paky (nar. 1749), prošel jezovitskými školami a stal se pavlánským mnichem. Nežli se jím stal, už byl prošel osvícenskou školou na pražských studiích filosofických, o to měli zásluhy prof. Scrinici a Seibt. V klášteře přijímal Procházka vědomí české a slovanské od staršího spolubratra Fortunáta Durycha. Ve vědecké práci viděl metody Dobrovského a jeho pilnost, „jež dovede všemu přijíti na kloub“. V povaze Procházkově jsou některé nedůslednosti a snad i stíny, ale proto nepřestává být osobou sympatickou, když vidíme, jak pomalu se proklubával z liberálního mnicha, ale přece jen mnicha, k člověku vpravdě pokrokovému a svobodně myslícímu.

S počátku představuje se nám Procházka jako mnich jen s lehkým nátěrem josefinismu. Husitství a reformaci posuzoval po balbinovsku příkře. Přes to projevoval patrnou snahu umět kriticky pracovat a soudit. Ke kritické práci dána mu příležitost. Marie Terezie, jak víme, přikázala vydat pro své poddané bibli katolickou, německou i českou. Hlavně pro školy. Obstarat českou bibli uloženo roku 1777 dvěma českým mnichům řádu pavlánského, Durychovi a Procházkově. Aby byla co nejlacinější, náklad měla nésti normální školní tiskárna. Bibli pro lid! To byl princip zřejmě protestantský. Proto se myšlenice vzpíral pražský arcibiskup Příchovský. Císařovna však nedbala arcibiskupových námitek a 12. listopadu 1777 dvorským dekretem vyhradila mu jen právo aprobace té bible. Durych a Procházka byli hotovi roku 1780 s celou *Bibli Českou* „podlé starého obecného Latinského od svatě Římsko-

katolické Církve potvrzeného a užívaného Přeložení opět s obzvláštní pilností přehlédnuté, ponapravené a znovu vydané“.

Přehlédnuté a ponapravené! To jsou slova významná pro Procházku i Durycha. Už bylo řečeno, že vzali sice za základ t. zv. Svatováclavskou bibli z roku 1677, ale srovnali ji nejen s Vulgátou, nýbrž i s textem hebrejským a řeckým a užívali také překladu Bible Kralické. To se líbilo Dobrovskému, jenž pochválil nejen věcné vědomosti obou překladatelů, nýbrž co do jazyka prohlásil bibli jejich „za knihu klasickou, podle které by se Čechové v orthografii měli právem řídit. Ryzost řeči, jež vládne v této knize, jest přiměřena důstojnosti sleva božího“.

Procházka svůj překlad opravoval. Byla už jiná, doba, doba bez censury. Když roku 1786 vydal Nový zákon, ten byl už nejen překladem, nýbrž i výkladem. Procházka mohl říci v úvodě: „Dostane-li se mému vydání N. Zákona v české řeči a jeho poznámkám pochvaly, musím za to děkovati právě tomuto vysvobození svého myšlení, ač ovšem jsou ještě stále lidé, na štěstí bezmocní, kteří náš rozum pánovitě by odkázati chtěli v jeho někdejší a temný žalář.“

Nový Zákon Procházkův z r. 1786 má výklady racionalistické. Nevěří v d'ábly, zázraky vykládá přirozeným způsobem.

Odpor hierarchie k Procházkovi a útoky fanatických kněží na něho jsou klíčem k tomu, jak Procházka hnán byl k otevřenějšímu osvícenství ve svých dalších pracích literárně-historických a ke svobodnějšímu smýšlení náboženskému. V roce 1786 a po něm vydal 12 spisů starších, aby český lid měl co čísti. Skoro vesměs byly to spisy, zakázané kdysi Indexem. Předmluvy k nim jsou vlastně obrany nového náboženského smýšlení.

Aspoň některé Procházkovy názory nechť čtenáři slyší! Procházka zamítal „povídačky o sv. Vojtěchu v Římě“, zamítal všelike pověry mnišské na př. odívání umírajících v roucho mnišské, zbožné poutí, sloužení mši za mrtvé, zakupování odpustků místo pravé víry v Boha, posmíval se peklu, o Tridentském a Římském rejstříku zakázaných knih napsal, že již nemají v našich zemích platnosti, vyslovil se prudce proti uctívání svatých - není ho třeba, a když, tedy bez pověr. O zpovědi, že bez vnitřního a pravého hříchu v nenávist vzetí není nic platná, ano i hříšná jest. Procházka nevěřil v neomylnost papežskou a nepokládal za potřebné ani uznávat papeže. Když hájil Všehrda proti Bohuslavovi z Lobkovic, ježto Všehrd psal proti římským papežům, řekl Procházka „To jsou vedlejší věci, pro které dnes člověk zůstává dobrým katolíkem.“ Při vydání Erasma Rotterodamského připsal do předmluvy: „Nechci toho

tobě tajiti, laskavý čtenáři, že sem v tomto vydání některá kratičká a nedůležitá místa, aby nepravým jich výkladům aneb roztržitostem a daremným hádáním žádné příčiny podáno nebylo, vypustil. Některá sem hned na místě kratičce vysvětlil. Jiných pak, kteráž in Indice librorum prohibitorum - jemuž náš nejmilostivější pán země roku 1782 podle zasloužení jeho všecku platnost a vážnost velmi moudře odjal - dosti neuměle vystavena jsou, státi nechal; poněvadž sem viděl, že nic jiného neobsahují, nežli čemu sv. Pavel v svých epištolách téměř týmiž a tolika slovy učil. Dotýkají se pak ta místa víry ospravedlňující a milosti Krystovy, již samé bez skutků Erazmus ospravedlnění člověka a zaslíbení Boží jemu učiněná přivlastňuje. Ale zdaliž nás témuž neučí Apoštol Páně? Protož kdo Erazma za tou příčinou kaceřuje, ten za ním i na Apoštola Páně týž ortel vynáší. Avšak jakož sv. Pavel ospravedlňující věrou ne mrtvou, ale živou, s nadějí a láskou spojenou víru míní, tak podobně Erazmus...“

Jak vidno, učení Lutherovo, učení protestantské! K němu druží se i Procházkovo přesvědčení, že katolická církev není samospasitelná a že člověk může býti spasen i mimo ni.

Přesto pokládám za účelno z Procházkových úvah o kacírství uvést čtenářům před oči několik jeho odstavců. Procházka čil rozdíl mezi ustanoveními božskými a lidskými. Učení o kacířích byla mu učením lidským. „Musil tehdy on (Erasmus) kacíř slouti, aby ustanovení lidská, ustanovení Evangelická sloula; musil on hanbu kacíře po smrti nésti, aby tito zákonníci za živa svatí vidíni byli, a slávu nejlepších nábožníků u lidí měli; musil on, ješto by jinak jejich časným užitkům nemálo škodil, s fíkem od nich ukázaným za vděk přijíti, nýbrž kacířem nazván jsa, sám tou obětí býti, z níž by tito Levítové a nábožníci ztučněli...

Nebyl-li tehdy Erazmus kacíř, anižť knihy jeho kacířské slouti mohou. Nebo ne hned některá kniha, že buď zapověděna od církve jest, neb nějaký omyl v sobě zavírá, by pak ten potom i od církve zavržen byl, tím kacířská jest, nebť i ten omyl před zavržením jeho od církve, nic více a nic méně nebyl, nežli zvláštní a mylné mínění spisovatele, beze vší zpuřnosti a beze všeho protivení se obecné církvi, sprostné a dobrou myslí vydané; ale jestli která kniha, v níž učení obecné církve z úmysla se poráží, aneb omylové od ní zavržení, se hájí, tu nechať horlitélé a hájitelé víry, v nichž láska k bližnímu ustydla, kacířskou, a jejího spisovatele kacířem, jak chtějí nazývají.

Co se mne dotýče, já za to mám, že proti poznalé pravdě žádný tak snadno nebojuje, leč z autorské marnosti, aby nebylo vidíno, že pán chybil, čehož se i katolickým spisovatelům v učeních světských nejednou dostává, a chybuje-li kdo, to raději chybou, nežli kacířstvím, a té

chyby píše raději člověkem - nežli kacířem nazovu. Nebo co podlé obecného smyslu v sobě zavírá to slovo kacíř? Však všecko, co nejhoršího na člověka praveno býti může, tu nejopovrženější potupu, nad kterouž nic hanebnějšího praveno býti nemůž, víc, než aby racha, víc než aby blázne, řekl. Takový jesti' obecný při tom slovu smysl. Čím ale tobě tak bližního a bratra svého tupícím Krystus hrozí, viz [Mat. V., 22](#). Hanba jest nám to, že my, ješto nejlepší nábožníci býti a slouti chceme, toho sobě na jiné strany dovolužem, čeho protestantští učitelé za příčinami dotčenými svým na nás nedovolují.

Však oni kacíři jsou, díš mi, a my ne. Odpověď: však jakož ty za to držíš, že oni bloudí, tak naproti tomu i oni za to mají, že ty bloudíš, a hlupci mezi nimi tak dobře tebe kaceřují, jako ty je. Chceš býti jim podobný hlupec? Přestaň ty jich, přestaňte oni tebe kaceřovati, a buď mezi všemi námi pokoj Krystův. Věříš-li, že pravou víru držíš, dobrořeč za to Bohu a spoj s věrou lásku k bližnímu svému, by pak i Samarytán byl, sic jinak víra tobě nic neprospěje, (I. Kor. XIII., 1-3.) Nevěřímť já, že pravou víru máš, jestliže ovoce její, mezi nímiž nejpřednější a nejvýbornější jest láska (Mat. XXII., 36-40) na sobě neukazuješ (Jak. II., 14-19.). Aniž mi prav, což zlého činím, kaceřuji-li ty, kteréž církev za kacíře odsoudila? Předně ty, obecný člověk a sám sobě živ jsa, nemá jednoho a téhož s církví práva; druhé, církev těmi slovy haeresis, haeticus, znamená toliko odporné učení a učitele učení jejímu. Nebo ta slova řeckého původu nic jiného neznamují, nežli volení; volence, totiž nějakého zvláštního učení, a nic v sobě potupného nezavírají, takže Řečtí a Římští škrybenti jich o sobě a svých nejlepších přátelích užívali. Tys pak k svému slovu kacíř potupu, a zajisté tu největší připojil. Viziž, aby nikdy více toho ohavného jména proti bližnímu svému neužíval.

Ale abych k tomu, odkudž sem se pouchýlil, zase navrátil se, pravda jest, že Erazmovy knihy některé naprosto, jiné pak o náboženství jednající, z nichž i ona o *dobrém a křesťanském hotovení se k smrti*, kterouž sem již vydal, jedna jest i tato o *rytíři křesťanském*, druhá, v registříku sněmu Tridentského tak nazvaném potud zapověděny jsou, pokudž by od theologů vysoké školy pařížské neb Levenské opraveny nebyly. Ale předkem, co theologové školy pařížské aneb levenské mohou, toť i pražským dovoleno bude? Za druhé ani ten, ani který jiný římský registřík jakou vážnost aneb platnost v našich zerních má. Máme my císařské registříky, jimiž jedině spravovati se sluší. Sic jinak i těch knih, kteréž císařská práva proti římským osobováním hájí, a z nichž nejedny, až i ten poctivý van Espen, do římských registříků potaženy jsou, čistí dovoleno nebylo by, ješto učení jich veřejně v císařských školách se učí a jako ze střech se hlásají. Komu povědomo není, jak mnoho knih, kteréž

neomylnost papežovu dosti málo v pochybnost uvozovaly, aneb francouzské církve svobodu hájily, od římských papežů zapovědíno? Kdo neví rozdílu učiniti mezi příkázáními církevními a papežovými? Mezi věcmi, kteréž se víry a dobrých mravů, a mezi těmi, kteréž se kázně a práv dotýkají?...“

Tímto duchem předmluva jde ještě dále, čemu místo zde nestačí, proti přepjatému a pověřenému kultu svatých a P. Marie v duchu Kochemově a Acta Sanctorum; proti zbytečným procesím, proti rozličnému „šarlatánství“ a proti všemu, co ruší klid duše. Když hlásal, že mechanické modlitby a litanie odporují často i zdravému rozumu, že svatí bývají uctíváni víc než Kristus, a Bůh že nemá býti líčen jako světský tyran; tenkrát Procházka ještě útoky podobné aspoň nepřímou káral, mluvě o původcích pohrdavě a přidržuje se učení o dvojí pravdě. Podle něho křesťan má býti občansky snášlivý, ale nesmí být snášlivý *theologicky*! Sám v jednom spise mezi řádky troufal si polemizovat i proti zrušení klášterů a zabrání jejich statků. Ale i tenkrát již také odpíral těm, kteří hlásají neomylnost papežskou a tvrdil o biskupích, že mají moc od Boha, ne od papeže. Chválil osvícenský spis německý Kleiner Staats-Religions und Reformations Katechismus für das Jahr 1782, jenž „v přítomné reformaci“ dokazoval, že stát jest oprávněn všechny duchovní zákony a řády, které mají škodlivý vliv na stát. Chválil i právníký spis prof. Voldřicha, který měl touž tendenci.

Když Procházka vydával Miscellaneen k české a moravské literatuře 1784, vydal v nich i Příspěvky k dějinám husitství (sahají k roku 1441). O tom spise prof. Hanuš praví: „Nechuť k husitství hlásí se často, ač zmínka o Husovi samém vyznívá zřejmě jinak, než v Commentariu (z roku 1782): „Jan z Husince, jenž pod jménem Hus nejen v Čechách, nýbrž také v celém křesťanském světě zvláštní epochu učinil“. Procházka to byl, jenž vítal kritický Dobnerův spis o Hájkovi a pronesl slovo od té doby přechoasto opakované: *mentiendi finem fecit* - učinil konec lhaní. Procházka stal se protějškem Koniášovým: „Koniáš lidu knihy bral, Procházka v lidu knihy (i kacířské) rozšiřoval“. Tu stojí reformace proti protireformaci v jasném světle. A ovšem, kde se mluví o *nové* reformaci, tam se vědělo o reformaci *staré*.

Když se Josef Dobrovský vracel ze své eesty ze Švédska a z Ruska roku 1793, projevil radost z toho, že po trampotné cestě je zase doma, těmito jen řádky; „V Těšíně v Horním Slezsku narazil jsem již na známé a přátele, a všechny mé city víc a víc oživovaly při pohledu na známá pole a hory a na obyvatele Moravy a Čech, i byl jsem srdečně rád, že jsem zdrav dospěl po tak dlouhé obtížné cestě do své vlasti.“

Takových citových projevů je v životě Dobrovského velmi málo. Tento je snad nejvřelejší.

Těše se na mikulovskou knihovnu, od níž si sliboval pro sebe hojnou kořist literární, psal; „Řecké codices, Bože dobrý, jaká to vzácnost u nás a jak málo těch, kteří by tyto klenoty oceniti uměli. Takovou dobu jsou tam nejkrásnější památky skryty, které, kdyby vinnou chutí jazyk dráždily, již dávno by byl na světlo vynesl Voigt, jenž tak dlouhý čas v Mikulově meškal.“ Hankeovo Empfehlung der böhm. Sprache bylo Dobrovskému asi málo střízlivé; „Nelze neuznati vlastenecké vřelosti, s jakou spisovatel pro svou řeč mateřskou deklamuje a jen ten deklamatorský ton jej u mnohých omluví.“ V dopise roku 1811: „Hrabě Auersperg nedávno mi psal stran švédských archivů. Zdá se, že na Moravě chce založit museum. Jak přece patriotismus všude se probouzí a povznáší!“ Mluvě o podvržených rukopisích proti Jungmannovi: „Chce-li se více víry příkládati výpovědem člověka nejmenovaného, světla se štítícího než důvodům filosofickým a historickým, jiný podvodník přivede na světlo na potupu kritickému vzdělávání dějin českých i proctví Libušino a zákony Přemyslovy nebo snad i Čechův pochod z Indie ...“ Když byl potupen a snížen u Browninga našeptáváním českých vlastenců, kteří nazvali Dobrovského slaviserender Deutsche, Dobrovský svou hořkost vyslovil jen větou: „Odkud tedy má láska k Čechám? Na obdržených dobrodiních nikterak se nezakládá.“ Když odmítal plán Kopitarův, aby se ucházel o profesuru ve Vídni: „Zůstanu ještě nějaký čas v Zásmukách nedaleko Sázavy, kde náš Prokop slovanský klášter založil, ze kterého jej i jeho slovanské bratry Latinci a Němci do Uher vyhnali. Věc našeho národa, nepomůže-li Bůh, je téměř zoufalá, a Vy byste se chtěl přesvědčiti, že Vídeňáci nás budou podporovati?“

Nač to uvádím? Na doklad, že Dobrovský se nikdy nerozplýval v citech a nikdy nedeklamoval. A kritiku svou pronášel stejně stručně, spíše jako aforism. U něho slovo, dvě vydávají za knihu.

Dobrovský, tento arcimistr kritického zkoumání, jenž vnukl obdiv Goethovi, byl muž velikého ducha vůbec. Od časů Komenského zase první Čech, jehož jméno naučila se vyslovovat cizina a tím i jméno národa českého. Třířivý rozum jeho byl veliký a pronikavý. Ještě byl mladý muž, a již okolí domácí hledělo k němu jako k autoritě vědecké. Faustín Procházka mluvil o „píli tohoto neunavného muže, jenž dovede všemu přijíti na kloub“. Povaha Dobrovského byla přímo vznešená. Aby ukončil polemiku s Ungarem, když zaběhla do osobních končin, prohlásil sám sebe za poražena. Měl půtky s Thamem zlé, ale když Tham upadl do bídy a nemoci, navštěvoval ho a podporoval. Chování Dobrovského bylo

gentlemanské; někdy rozmarné, vždy vtipné a nikdy vulgární; šlechta ho k sobě zvala a toužila po stycích s ním. Jak on ční nad Jungmannem, když se Jungmann rozčilil pro kritiku Historie literatury české! Dobrovského projevy literární stávaly se čím dál úsečnější, lapidárnější a přímo suverenní, ale kritický rozum držel tak přísně na uzdě, že nikdy neupadl v rozplývání a citové výlevy. Víme, co ho potkalo od vrstevníků malých a plebejských. Byl mu upírán cit vlastenecký! Jemu, jenž byl živelně oddán národu svému a Slovanstvu, a jenž položil nejpevnější základy celému probouzejícímu se národnímu hnutí. Byl mu upírán i cit pro poesii a schopnost poznati estetickou krásu, protože sloužil pravdě vědecké a mravní a nepovoloval citům víc, než co mohl kriticky zdůvodnit.

Nemůže Dobrovskému rozumět, kdo ho neumí číst a kdo neumí poznat jeho smýšlení v dobách svobody i reakce. Ironické a sarkastické bývají poznámky jeho v době Marie Terezie a opět po krátkých dnech josefinských. O reakci františkovské vyslovoval se sice svobodně, ale v úryvkovitých poznámkách, jejichž pepný smysl musíme vyhledávat pozorně a mezi řádky.

Když se ozvaly diskuse o Masarykových názorech na buditelské navazování reformační, mladý historik Ladislav Hofman pokusil se vyšetřit náboženské smýšlení Dobrovského. A napsal roku 1897 článek nad pomyslením slabý. Výsledek svého badání vyslovil v prvních větách svého článku: „Že by Jos. Dobrovský uznával v české reformaci dílo mravní a náboženské, nemohu se přesvědčiti. Představme si věc určitě: Dobrovský byl 'osvícený josefinista' a snad i zednář. Tím je dán jeho prostý, ale jasný *deism* (Dobrovský věřil hluboce a zbožně v Prozřetelnost) i jeho *humanitárnost*. V těch dvou idejích je jeho náboženství - jak známo, společné credo nejlepších duchů 18. století. Snad je třeba vytknout ještě jeho mravní opravdovost - vedle Voltaira a Wielanda ho stavět, je nemožno.“

Hofman pročetl Dobrovského Dějiny české řeči a něco jiné literatury jeho a měl z Dobrovského dojem, že stál nad pozitivními náboženstvími a že snad k nim i cítil jakési filosofické pohrdání. Na př. choval se ironicky k některým předpisům jezovitského noviciátu, když byl novicem v Brně. Z několika vět Dobrovského, v nichž projevoval nechuť k hádkám bohosloveckým a k ukrutnostem válek náboženských, Hofman usoudil, že „celkem vzato, budila naše reformace již sama o sobě v Dobrovském spíše nechuť.“ Ve zmínkách o Chelčickém a Bratřích našel jen lhostejnost a objektivní záznamy fakt.

V čem vidím základní omyl Hofmanův jest okolnost, že přistoupil ke studiu Dobrovského již s hotovou představou o osvícencích. K té představě vedlo jej učení tehdejší literatury.

„Představme si věc určitě!“ praví. A když si věc určitě představil, lehce v Dějinách řeči a literatury našel potvrzení představy, kterou již měl. Totéž se přihodilo Hofmanovi při čtení časopisů Dobrovského, do kterých zběžně nahlédl; ani jeden z nich se neobíral myšlenkami náboženskými! Skrovné, vtipné poznámky proti bohosloveckým hádkám a proti válečným ukrutnostem minulých věků jsou tam, ale je tam i mnohem více.

Čtenář se ptá: nalezne někdo jiný v Dobrovského spisech více než třísky, postranní poznámky a narážky? Odpovídám: Nenalezne. Ale ovšem je-li ten čtenář pozorný a sebere-li třísek z Dobrovského víc než z jednoho nebo dvou náhodných prací, zpozoruje, že snůška těchto třísek dává obraz o smýšlení Dobrovského náboženském dosti výmluvný a neklamný.

Především Dobrovský, ať byl josefinista i zednář, nebyl deista. Deism 18. století, jak známo, je dítětem osvícenství. Takto definuje deism Falckenberg v dějinách filosofie: „Jako Baco a Descartes osvobodili od církevní autority poznání *přírody*, Hobbes *stát*, Grotius *právo*, odkávaje je na sebe samy, t, j, na přírodu a rozum, tak *deism* chce odloučit náboženství od učení církevního a slepé víry dějinné, i odvoditi je z přirozeného poznání. V tom, že pokládá rozum za pramen i zkušební kámen pravého náboženství, deism je racionalismem.“ Dobrovský takovým deistou nebyl, byl katolíkem. Ovšem katolíkem osvíceným, což znamená tolik jako katolíkem, jehož ideálem byly církevní reformy; katolíkem, jehož urážely zastaralé reformy, protireformační pověry i lidské nálezky a hlavně jezovitská morálka. To byla škola Rautenstrauchova,¹ Hájova a vynikajících biskupů i laiků mimočeských, jejichž jména svázala v kytici pověstná Biedermannschronik z roku 1784. Neví nic o Dobrovského náboženském smýšlení, kdo neuvažoval o tom, že Dobrovský ve zralém věku dal se vysvětit na kněze (1786), že ještě 1. ledna 1829 sloužil mši (6. ledna zemřel); že Dobrovský měl vroucí víru v Prozřetelnost a že nesnesl blasfemie ve věcech náboženských (na př. od Stacha). Věřil-li ve zjevení, je věc nejistá. Věřící Dobrovský však byl. Roku 1823 psal Feslovi: „Není lepší útěchy pro každé postavení, nežli víra v Prozřetelnost. Modleme se k ní vroucně a trpme a mlčme, čekejme a mějme naději.“

Tomu není na odpor, že byl vyznavačem filosofie Kantovy a že jako novic jezovitský choval se k některým předpisům ironicky. Kant byl také věřící a hloupé předpisy noviciátu (nejsou ani dnes lepší) nejsou náboženstvím. Nikdy Dobrovský nevyjevil, co leželo na dně srdce jeho, tak otevřeně, jako když upadal v občasné pomatení mysli: tenkrát jako krev vyhrkla mu z úst vyznání vlastenecká i náboženská. Psal císaři pro spravedlnost vůči českému národu, žádal slovanské gymnasium pro Čechy a snil o velikém království Českém. Náboženské city

vyslovoval narážkami z bible, vyznával víru v boha a sám sebe pokládal za božího posla, proroka.

Proti Pekařově polemice s Masarykem napsal dr. F. M. Bartoš odpověď *Masarykova česká filosofie* (Kalich 1919). Nepřímo je to odpověď zároveň Hofmanovi. O názorech Masarykových Bartoš se vyslovil: „V této věci možno dnes jíti ještě mnohem dále, než šel Masaryk“ a doložil právě na náboženském smýšlení Dobrovského, že ani Hofman, ani Pekař neuměli Dobrovského číst, a co vyčtli, neuměli správně pochopit a hodnotit. Já důkaz Bartošův mohu jen doklady rozmnožit.

Tedy především: Dobrovský byl osvícenec, a je-li komu podoben svými osvícenskými názory, tedy staršímu van Swietenovi. To byl také katolík, ovšem v Holandsku katolicky vychovaný, ale skoro všechny církevní a školské reformy, jež prováděla Marie Terezie, vycházely z podnětů van Swietenových. Dobrovský rozjařeně vítal své dni už roku 1779. Ti dnové proti době temnoty byli mu „jasným polednem, v němž záře osvěty zaplašila všechny mrákoty mozku daleko za náš obzor“. Dobrovský byl vychován filosofií kantovskou a Kant je zván filosofem protestantismu. Do rubriky osvícenské spadá Dobrovského smýšlení proti celibátu, proti Janu Nepomuckému, odpor k pověrám a přepjatostem bohoslužebným, nenávisť ku protireformaci. Bojoval vůbec v duchu osvícenském za svobodu vědy a myšlení, začal u lidí sobě cizích, u Blarera a Korbera, a končil rytířským vystoupením na obranu Bolzanovu.

Co to byli ten Blarer a Korber? Blarer byl spirituálem brněnského semináře, a hierarchie moravská se svými nohsledy vystoupila proti němu, že sloužíval mši nahlas a že dával alumnům čísti protestantskou bibli. Arcibiskup olomoucký napsal žalobu do Vídně. Císař Josef II. dal Blarerovi za pravdu, hierarchie dostala nos a dva bývalí jezoviti, protože štváli proti Blarerovi, byli s kazatelského úřadu sesazeni. Dobrovský uveřejnil všechna akta tohoto procesu a doprovodil výsledek slovy; „Nejskvělejší vítězství, jehož kdy slabá nevinnost dobyla proti mocnému hierarchickému despotismu. (Literarisches Magazin.) O hierarchii se vyslovil při tom: „Než jak nemá odvahy zápasiti v otevřeném poli, tak lstivá jest, odvažujíc se mnohých výpadů ze zálohy.“ Stejně v témž časopise svém Dobrovský vyslovil se pro Norberta Korbera, premonstráta, v klášteře Louckém a profesora na tamějším domácím ústavě bohosloveckém. Korber poslal prof. Monseovi do Olomouce rukopis latinský Rozmluva mezi knězem a vojákem o důstojnosti papežské a královské. Když jej Monse 1779 vydal a strhly se pokřiky, prelát řádu Václavík zavedl inkvisici proti Korberovi, sesadil jej s profesury atd.

Dvorský úřad ve Vídni Korbera rehabilitoval, a prelát dostal důtku. Dobrovský držel s Korbrem. Dobrovský doporučoval i Muratoriho spis proti pověrám, a když český překladatel vynechal z něho odstavec o falešných ostatcích, káral jej a řekl: „Ježto v divokých dobách nechybělo takových podvodníků a falšovatelů, nevím, byla-li za naší doby taková rota úplně vyhubena.“

Jak známo, již první publikace Dobrovského (o falešném stáří evangelia sv. Marka, chovaném v Praze u sv. Víta, daru císaře Karla IV.), vynesly Dobrovskému podezření, že není pravověrný, a arcibiskup odepřel vysvětliti jej na kněžství. Snůška takových věcí, v nichž Dobrovský mluvil jako osvícenec, dala by se rozmnožit dle libosti. Zatím stačí, co jsem připomenul. Jen ještě to: Dobrovský chtěl, aby čtení bible bylo rozšířeno v lidu.

Chceme raději vědět, jak Dobrovský posuzoval českou minulost, zejména dobu reformační. Zrušení censury Josefem II. otevřelo ústa Čechům, čili, jak napsal Arnošt Kraus: „Míti svobodu tisku, znamená v Čechách smět psát o Husovi a husitech.“ Také se psalo, jak víme. Dobrovský uměl sice pronášet své mínění i za nesvobody tisku, ale v josefinském. desetiletí přece jen nemusil psát ironicky a narážkami. Dobrovský projevoval nepokrytý zájem o Husa a české reformační zjevy. Dobrovský sám sbíral látku, která by minulost naši bohatěji objasňovala. Dobrovského zájem o věci reformační měnil se v zálibu a uznávání.

O cizích pracích úsudky Dobrovského. Dobrovský byl takořka strážcem a ochráncem těch, kdož psali o době husitské, ať doma ať v cizině. Pochválil spis Roykův, že je psán důkladně a svobodomyšlně. „Nemá-li spisovatel právem očekávat chválu a díky dobře smýšlejících Čechů, že zachránil čest jejich krajana?“ (Liter. Magazin, 787.) Byla to jen chvála literární? Neztotožňoval se Dobrovský s „dobře smýšlejícími Čechy“?

Jiljí Sextetter, benediktinský převor v Přešticích, napsal knihu Beiträge zur böhm. und mährischen Brüderhistorie, která byla polemikou proti Komenského Historii o těžkých protivenstvích, popírající, že by Čeští bratři měli tolik mučovníků, kolik jich Historie vypočítává. Byl to spis zcela protireformační, nijak nedotčený duchem nové doby; Hus a Jeronym nebyli pravými mučovníky, učili katolicky, a co do Táborů, jsou-li ti mučovníky, potom jsou jimi všichni, kdo kdy na šibenici odpykali své zločiny - zato ovšem katolíci měli mučovníků plno... V posudku tohoto spisu Dobrovský klidně praví, že není třeba, aby někdo smýšlel ve všech věcech jako jeho ctitelé, by mohl býti nazván jejich mučovníkem. „I katolická církev velí teď věřit několika věcem, kterým nebylo nutno věřit ve století čtvrtém. Tak

generální vikář Jan z Pomuku roku 1393 utrpěl muka a smrt, protože hájil práva tehdejších svobod církevních proti rozkazům královským, a pokládá se za mučeníka, ač dnes se smýšlí zcela jinak o imunitě církevní.“ Poněvadž převor hájil Ferdinanda II., že prý nechtěl nutit k jinému přesvědčení náboženskému, Dobrovský opřel se tomu a tvrdil, že Ferdinand II. silného nátlaku na svědomí Bratří a protestantů užil a že by katolíci jistě veliký hlas zdvihli, kdyby podobnými prostředky k protestantismu nuceni byli. „Styděti se musíme za předešlé časy, kde se tropily s náboženstvím takové zlořády; sluší se opovrhovati zlovůli mstivých rádců, kteří na svědomitého Ferdinanda takovými radami doléhali, až ho svedli ke kroku, který křesťanství k chvále není, a zemi tak škodil.“

Když Dobrovský v *Literarisches Magazin* zaznamenával 1785, že v Lipsku vyšla *Vollständige Geschichte der Hussiten*, citoval z předmluvy spisu věty, že dějiny dobyté, jakkoliv o sobě hrozné, vykazují zároveň „velké a vznešené stránky národa českého, mnoho velikých hrdin a státníků, kteří za všech dob zůstanou předmětem obdivu a následování.“
Následování!

Dobrovský znal také dějiny reformace u jiných slovanských národů. „Trubar vám budiž příkladem!“ napomínal Slovinci Kopitara (1811). Mohlo to být jen napomenutí, aby Slovinci psali slovincky jako Primož Trubar, ale mohlo to být i více.

Dobrovský sám horlivě sbíral památky husitské. Otiskl nápis z hrobu Rokycanova a z desky nalezené v kapli Betlémské, „proslavené Husovými kázáními“. O Rokycanu vůbec Dobrovský se zajímal a ještě na konci života chystal se, podle svědectví Palackého, napsat jeho životopis. Z dopisů Dobrovského poznáváme, jak se mu líbila jasnost tábořských thesů proti pražským mistrům. Měl rukopis traktátů Husových a nabízel jej (*Litteratur auf 1779*) : „Mám přesný opis svůj, mohu někomu posloužit?“

Zejména o Husovi, husitství, o Jednotě bratrské v protestantech Dobrovský často mluvil. Roku 1789 psal Durychovi o klášteře Sázavském: „Obřad slovanský, pěstovaný v tomto klášteře, dal příležitost Husovi a jiným, že do bohoslužby zavedli český zpěv, což jim jakožto pochybení bylo vyčítáno od latiníků a Němců. Zasluhami tedy nového druhu slyne Hus, jimiž vlast svou sobě zavděčil! Bratří zajisté vděčnou myslí toho v kancionálu svém z roku 1594 ke konci zpomínají; postaviltě zajisté zbožné zpěvy naproti onomu hulákání, které vydává zástup Ausoniův.“ Dobrovský napsal vzornou rozpravu kritickou (1788) *Geschichte der böhmischen Pikarden und Adamiten*. Kalousek o ní praví: „Jsou vzornou rozpravou historicko-kritickou,

jedná se v ní o výstřední straně mezi tábority, kterou jmenovali pikartskou. Spisovatel vážil své zprávy o pikartech a jejich prostoPášné odrůdě, adamitech, nejvíce z rukopisné kroniky Vavřince z Březové. Ve předposledním oddíle Dobrovský běře v ochranu české bratry, které pojmenovává též pikardy, naproti stotožňování s adamity.“ Dr. Bartoš nazval tuto práci oslňujícím rozboem učení krajních směrů táborských. Dobrovský začal „markantní a pro celé posuzování husitské historiografie důležitou větou“ (Kraus) : Enea Silvio měl štěstí, že i ve věcech, které vypravuje křivě, našel dobromyslné a krátkozraké papoušky (Nachbeter). Dobrovský hledí ve spleti zpráv a různého užívání týchž jmen, jež zmátly Baylea i Beasubrea... dopátrat se pravdy, nač ovšem jeho prameny daleko nestačily. Ale ukazují nekalý pramen pomluv pikhartův a tím i husitství. Dobrovský našel slavnou píseň táborskou Ktož jsou boží bojovníci, jejíž verše: bijte, zabijte se mu sice krutostí ducha přičily, kterou však nadšeně přes to vítal a také krásu její vyzvedl latinskými slovy. Proč asi Dobrovský psal Příspěvky k dějinám kalicha? Proč právě jeho zajímaly ony kamenné desky, zasazené ve zdi kostela Božího těla, na Karlově náměstí? Ty desky, jež 1436 hlásaly, že koncil basilejský uznal husity za pravé syny církve a povolil jim kompaktáta s přijímáním podobojí? Když byl Dobrovský rektorem generálního semináře v Olomouci, vypátral v Rajhradském klášteře Kroniku táborskou a hned si ji dal opsat.

Pro poznání Dobrovského názorů, o něž nám jde, jsou cenné zvláště dvě knihy jeho: *Literární zprávy o cestě do Švédska a na Rus*, a *Dějiny českého jazyka (a literatury)*. Dobrovský jel do Švédska pátrat po rukopisech a knihách, které Švédové odvezli z Prahy. Zprávy literární o té cestě čtou se jako rozkošný cestopis. Dobrovský jel Německem a tam prohlídl několik knihoven. S radostí sotva zadržovanou mluví, když v Jeně našel rukopisný sborník s Husovými listy, Mladenovicovo vypravování o Husově smrti, Život a smrt Jeronyma Pražského s dřevoryty, známý list Poggiův atd. O Erfurtě připomenul: „Ukazují tu ctihodnou relikvii našeho krajana Husa. Je to příruční na pergameně čistě psaná latinská bible v oktávu, kterou Hus nesl na hranici, kdež mu ji odňali.“ - Také v královské bibliotéce v Kodani byla kořist. A v Linkiöpingu čtvero latinských původních dopisů našeho Komenského. Ve Stokholmě potěšil Dobrovského nález rukopisného vypsání Korandova Poselství do Říma k papeži 1462, část Starých letopisů, Březanovu Kroniku proti Kronice Hájkově. „Díky Bohu, už Hájka nezbožňujeme.“ Ukazovali mu také domnělý Žižkův meč. Všecky ty zprávy Dobrovský podává českému publiku s patrným rozjařením a mluví při tom náš Hus, náš Komenský, český hrdina Žižka ...

Lad. Hofmanovi jsem vytkl, že v *Geschichte Dobrovského* neměl hledat poučení o Dobrovského smýšlení náboženském, a sám je v *Geschichte* nalézám? Jak to? Kdo knihu čte, má vědět, že v prvním vydání byl to jen dějepis řeči. Jestliže Dobrovský pro druhé vydání přidal něco víc bibliografie, kniha nepřestala být spísem o vývoji české řeči. Proto Dobrovský k titulu druhého vydání přidal sice „und Litteratur“, ale písmem značně menším. Kdo se na knihu z roku 1792 podívá, vždy vidí napřed titul *Geschichte der böhmischen Sprache*. Kdo tedy v tomto spise hledají, co Dobrovský soudil o Husovi a Bratřích, nemohou nalézt nic z očekávaných výkladů, protože ve filologickém spise se výklady o reformaci nedávají. My, kteří posuzujeme spis Dobrovského jako filologický, také nečekáme výkladů, a přece nalézáme poučení dost a jak vzácných!

Začíná se na straně 130. při čtvrté periodě jazyka českého. „S českým reformatorem Husem počíná se nová epocha v dějinách českého národa a jeho osvěty, tedy také jeho řeči. Všechno nalézá veliký zájem ve zkoumání starých učebných pojmů bohosloveckých o poměrech moci duchovní, o jejích mezích a jejím zneužívání...“ A v knize rozhozeny jsou výroky, že v době husitské zákony, listiny a jiné písemnosti duchovního i světského obsahu vydávány byly víc a víc v českém jazyce, že Němci Křižáci bývali hned u hranic nezdvořile zahrnutí. Tak Čechové začali nevedeni cizími silami ani nepovzbuzováni cizími příklady cvičiti své vlastní síly... Dobrovský jmenoval významnější lidi Rokycanu, Chelčického... Musil prý by člověk psát celou knihu, kdyby chtěl zaznamenat památky této doby. Poněvadž mu jde o to uvést jen některé kusy, aby se mohl podle nich posuzovat vkus Čechů, dostačí, uvede-li se: celá česká bible, *mammotrectus*, Husovy české spisy, lékařské spisy Křišťana Prachatického... Kabátník... Řehoř Hrubý z Jelení, Všehrd... To vše psal Dobrovský s patrnou zálibou a radostí. Ton dělá muziku!

Pátá perioda jazyka českého zabírá dobu 1520-1620 a může se nazývat dobou zlatou, „Umění tiskařské rozšiřuje se v Čechách a na Moravě a tím dostávají se v oběh duševní produkty starých i nových, domácích i přespolních spisovatelů. Celá massa národa je vábena čísti a vyzvána myslit. Nejvzdělanější částí myslí a píše svobodně.“ Tak zní charakteristika doby. Přes pronásledování rostla Jednota bratří a šířila své učení. U spisovatelů zjemnil se styl, rozmnožil se poklad jazykový. Ale potom přišla revoluce, protireformační násilí a shledávaly se všechny prostředky udělat Čechy nejen katolickými, nýbrž nadkatolickými (*überkatolisch*). Sympatie Dobrovského jsou samozřejmě na straně pronásledovaných stejně jako v 18. století na straně M. Terezie a Josefa II., kteří zlepšili školství a pustili svobodu vědy etc. Co

Dobrovský tak úsečně a lapidárně o době 1415-1620 řekl, to není málo. Naopak musíme být překvapeni, jak mnoho ve filologickém spise napověděl z toho, co si myslil. Výslovně to napsal roku 1796 po česku Zlobickému: „Však ti Husitové, naši dobří předkové, nebyli tak zlí lidé, jak se Jezuiti domejšleli. Již na jejich kaceřování nic nedáme¹.“

Mně je jisto, že Dobrovský, mluvě tak nápadně vřele o Husovi a Bratřích, obíraje se čtením jejich spisův a staraje se o lepší jich poznání, dělal to proto, že k nim lnul rozumem i srdcem. Proto sice nestal se ještě Husitou ani Českým bratrem. Vždyť ani Blahoslav a Komenský nebyli už Husity a Fr. Palacký nebyl Českým bratrem, ačkoli byl vychován v zásadách Jednoty bratrské, pokud se dochovaly do konce 18. století.

Není ideje politické ani náboženské, aby neměla vývoje svého dle okolností doby (s různým přibarvením), ač proto přec idea za všech okolností zůstává ideou. V národě českém žije nyní 250.000 vyznavačů církve bratrské: myslí někdo, že církev ta je totožná se starou Jednotou bratrskou z 15. až 17. století? A myslí zase někdo, že přes všechno přerušení souvislosti, jež trvalo od smrti Komenského 1670 do vzkříšení jejího 1919 změnila se idea, obsah a směr církve bratrské?

Když jde o vzpomínky, jak si naši předkové pomáhali, aby si svítily ve tmě, myslíme na světlo. Staří svítily loučemi, potom tukem a knůtky ve střípcích, později petrolejem, a my svítíme plynem nebo elektřinou. Druh svítiva se měnil sice s vývojem a pokrokem vynálezů, ale světlo jako princip je pořád stejné. Tak také idea náboženská prošla několika stupni vývojovými, ale proto na př. v protestantství idea Husova nebo Lutherova zůstává stále táž. Osvícenci a zejména Kant odstranili jen louče a kahance. Proto nemohu jinak než naivností nazvat, co napsal prof. Pekař: „Kdyby s humanitou Herderovou, prostou základu pozitivního křesťanství, přišel Masaryk k Husovi nebo k bratru Řehořovi, řekli by mu, co ten car Ivan Hrozný bratru Rokytovi: Ty nejsi pouze kacíř, ale i sluha Antikristův a rádce ďábelský!“ Má se tomu rozumět tak, že pravdu měl car a ne český bratr? Upálit někoho, neznamená přece, že upalovač je pokrokovější. Pan Ferd. Peroutka k tomu přidal: Palackého, filosofujícího podle Herdera o „bezbožnosti“, byli by Husité nemilosrdně upálili. Dobrovský byl osvícenec, dokonce prý i svobodný zednář. To ovšem za pokračování v idejích českobratrských neuznáme.“ Pravda, i Hus byl upálen pro nové světlo od těch, kteří svítily loučemi, ale pravdu měl Hus. Možná, že by Husité byli upálili Palackého v 15. století, Husité ve století 19. však sotva, leda bychom předpokládali, že by ještě i naši současní Husité tak zpozdile myslili a byli tak málo vtípní jako prof. Pekař a jeho obdivovatelé.

VI.

Náboženské smýšlení v městech a na venkově

Musí zajímat každého, jak osvícenství působilo v českém lidu, jak se k němu chovali měšťané a venkované. Je pochopitelné, že v Praze, která se začala národně uvědomovat nejdříve divadlem českým, vliv učených lidí nemohl zůstat bez stopy. Pražský německý kněz Zitte byl zbožňovatelem Husovým. Pražská universita měla „husitského“ profesora Royka, jehož přednášky chodili poslouchat i lidé z neakademických vrstev a tím dychtivěji, čím více přednášky jeho dráždily oficiální strážce církve římské. Aby také lidé, zejména venkovští, pokud neznali německy, mohli číst o slávě Husově, P. Václav Stach přeložil hlavní knihy Roykovy do češtiny, a po útoku Rokosově na protestantské duchovní, napsal proti němu odpověď ve prospěch kazatelů. Roku 1785 jmenován byl první protestant (Meissner) profesorem na pražské universitě!

Přispěly k tomu také okolnosti nahodilé, že v Praze velmi záhy vznikly dva sbory toleranční církve, německý a český. Velicí generál pražský Wurmser, jenž měl palác na Malé straně (morzinský), dal základ k německému sboru lutherskému 1782. V zápětí oddělil se roku 1783 od něho sbor český, který měl kazatele Slováků Markovice. Markovic byl čilý muž, účastnil se literárně v pražském časopisectvu i samostatné knížky české napsal. Ti lidé věděli o své souvislosti s Husem. V říjnu 1782 psal jim z Bratislavy proslulý kazatel Mošoci Institoris, že by se sám pokládal za šťastna, působit „v tom městě, v kterém někdy váš blahoslavené paměti Jan Hus porušenou církev počal byl reformovati“. Zaslouhuje pozornosti, kde se nejvíce v našich zemích uchránilo Komenského „skryté semeno“. Uchránilo se v krajinách nejbohatších a nejchudších. Bohatí sedláci na Podřipsku a v Polabí uměli se u farářů vykoupit; mezi chudáky do hor misionáři málo chodili, poněvadž se tam neměli kde najíst. První sbory evandělické vznikly na Vsetíně v horách valašských a na českomoravském pohoří v Kruceburku. Třetí sbor časově byl v Praze. Pražanů bylo v něm však nejméně: tu měli kněží pronikavé oči. Zbytky skrytého semene byly v okolí, na těch známých vinicích. Ze 206 rodin pražského sboru jen 18 jich bydlelo v Praze (mezi nimi stavitel Virch a dva měšťané Volfové); většina byla z okolí: mlynář Vrána v Pitkovicích u Říčán, Minovský vinař na Žezulce, sedlák Vápenka ve Strašnicích, sedlák Houdek v Lysolejích atd.

Že ve větších městech celého mocnářství přijímány byly reformy Josefovy příznivě, ba i s nadšením, je pochopitelné. Nemůže se tak říci o zrušení řádu jezovitského 1773. Cornova má

pravdu, že měšťané jezovitů želeli; želeli škol zrušených, výročních zábav a p., z čehož měšťanům hrozily ztráty. Josef propůjčil inteligenci svobodný život. Měšťanstvo vůbec začalo zase dýchat, města zbavila se zavřených bran (1784) nejen hmotných, nýbrž i duševních. Zmizely šibeniční vrchy, popravní místa i šibenice. Přestaly cechy, tyto lidomorné instituce, bránící všemu pokroku. Do učení mohli vstupovatí hoši nemanželští, děti katů, rasů i soudních vykonavatelů, a synové řemeslníků nemusili zůstatí zase jen řemeslníky, mohli studovat světské fakulty. Měšťané začali číst a vyhledávat knihkupce v městech, kde se prodával Bayle, Voltaire, Rousseau i jiní vykřičení filosofové. Českobrodský měšťan (měšťan!) přeložil Ruiny francouzského osvícence Volneye do češtiny. Z měst českých málo slyšet nářků na nesnášenlivost a bigotnost.

Vždyť i mezi šlechtou českou byli jednotlivci, o kterých je známo, že se vlídně chovali k protestantům. Majitelem panství Žehušického byl v době toleranční hrabě Josef Thun. Vstoupil jednou mezi lidi přihlašující se k protestantství a pozdravil je: „Vítám vás, Bratři čeští.“ Kníže Adam z Auersperku, pán na Žlebích, nabízel evandělikům okolí čáslavského darem nově vystavený kostel ve Žlebích. Oni daru nepřijali, protože chtěl, aby se přihlásili k augsburskému vyznání. Hrabě Václav z Paaru nedovolil dělat příkoří tvořícímu se sboru ve Chvaleticích, sám pak dal značný příspěvek na stavbu evand. kostela. Majitel panství chroustavického, hrabě Filip Kinský, byl vřelý příznivec lidu evandělického. Sám psal do Uher o duchovní a poslal pro tři vůz do Uher, chtěje je mítí na svých panstvích, zejména v Rychemburce a Chroustovicích. Základ k modlitebně v Bučině položen 18. dubna 1786, a dobrodincem sboru byl hrabě Valdštejn, darovav dříví ke kostelu i peněžitou pomoc.

Konečně i to patří k obrazu církevního života českého po toleranci, že protestantstvím byli zachyceni i někteří čeští kněží katoličtí. Tak hlásil se k evandělikům seminarista Kavka, ale byl konferenci Velímskou odmítnut pro uvarování nemilých podezření, že byl sveden. Později stal se katolickým kaplanem v Chorušicích a vydal knížku Porušené právo člověčenství. Jelikož se vždy k evanděliu klonil a tím se netajil, jak praví Véghovy zápisky, byl prohlášen za blázna a z fary tajně odvezen, takže se nikdy víc o něm neslyšelo. - V. Stach oznamoval 10. května 1782 Dobrovskému, že z rozkazu konsistoře vzat jest do vazby církevní známý jeho, kaplan Kučera, kdesi v okolí nymburském. Vytýkalo se mu, že odpadl od katol. náboženství (stran celibátu nebylo však žaloby.) Dával prý pohoršení katolíkům. „Jestli P. Kučera smýšlení protestantského, najisto nevím; to však mně jest dobře povědomo, že ve dne v noci býval mezi akatolíky.“ - Katolický farář Ziegler v Dobřanech stýkával se s

černilovským evand. kazatelem a byl náchylný k učení evandělia. Měl asi 30 duší ve sboru, kterýmž soukromě říkával, že jich bude více, až se s nimi oddělí od církve katolické.“ Jednou když prý ho jeden z důvěrníků vezl do Černilova, spatřili podle cesty mrtvého koně. A tu učinil Ziegler poznámku: „Může tento kůň opětně ožít? A tak ani katolická církev neožije.“ Ziegler byl od konsistoře odstraněn. Zbylo po něm několik písmáků v Dobřanské farnosti, které trápival jeho nástupce. (J. Kostomlatský; Nejstarší svobodná církev v Čechách, 1893.) - Z téhož pramene: V době toleranční byl i v Dobřem katolický farář Záhorský, který některé farníky na př. Smolu z Tisu vedl ke známosti evandělia. Měl rád nějakého chlapce, zval jej k sobě a dával mu čísti bibli. Když chlapec dospěl, dal svému katolickému knězi odhlášení. Vyznal, že se poučil z bible. Kněz Záhorský prý mu ještě blahopřál k přestupu jeho k církvi evandělické.

Z katolického učitelstva přihlásil se k reformovaným Jan Klepl z Mlázovic na Hořicku, kde přes 17 let byl učitelem. Po svém přestupu stal se učitelem ve Velenicích, kde působil 4 léta, potom 15 let v Lečicích. Praví se o něm, že byl člověk v každém směru zachovalý a řádný.

Zprávy a P. Zieglerovi a P. Záhorském nepokládám za dost ověřené, ale pravdě nepodobné nejsou.

Že byli i mezi venkovskými kněžími zednáři, je známo. Byl zednářem i katolický farář v Imramově (dle Paměti Karafiátových), byl zednářem poděbradský děkan Rössler (dle Paměti Vavákových; také poštmistr Pošíval v Plaňanech ještě roku 1793).

V Zápiskách prvního libišského kazatele Jana Végha je zaznamenán rozhovor prof. Jiljího Chládky s Véghem. Chládek litoval jednou, že reformovaní nezaložili v Praze svůj sbor vedle lutherského, protože prý by jistě přátele našli. K tomu připojil; „Bud'to je naše katolická církev ta pravá, nebo vaše reformovaná. Bud'to jest hostie skutečné a pravé tělo Kristovo, jak my katolíci učíme, anebo jím není. Nic třetího není možné. Lutheráni kulhají na obě dvě strany.“

Byli také vrchnostenští úředníci, kteří projevovali příchýlnost k prvním kacírům způsobem sice nepřímým, ale přece dosti průhledným. Vrchní Herdibořský na knížecím panství lobkovickém v Roudnici podporoval zřízení reformovaného sboru v Lečicích, a když Krabčice měly nesnáze o faru, vrchní Herdiborský pravil mezi čtyřma očima kurátorovi sboru: „Marečku, vím, že jste řádný a moudrý člověk, s nímž se dá mluvit. Věřte mi, já

vašemu vyznání přeji ze srdce. Pro faru jsem vám již dal místo vyměřiti. Ale vaše budoucí farářka nemůže pro každou cibuli a petružel teprve běhat do Roudnice. Já vám dám přiměřit i kus zahrady na zeleninu. Ale víte, že tam, kde by ta zahrada mohla být, stojí právě ten starý dřevěný kříž. Až bude někdy v noci hodná vichřice, jděte, porazte kříž a nechte ho ležet. Potom sem zadejte prosbu, a já vám k zahradě pomohu.“ Stalo se, a krabičtí dostali místo pro farskou zahradu.

Gymnasijní student František Hek z Dobrušky (narozený 1776) byl fundatistou v benediktinském klášteře na Starém městě v Praze, jenž později byl císařem Josefem zrušen. Hek objevil v klášterní knihovně skříň, v níž dle označení uloženy byly zakázané spisy, „Jed pro slabou duši!“ varoval studenta převor. Ale student neodolal pokušení a vybíral si ze skříně knihy na čtení. Četl mezi jiným Komenského Praxis pietalis (Cvičení ve zbožnosti), Centrum securitatis (Hlubina bezpečnosti) a p. hlavně však Historii o těžkých protivenstvích a Kšaft umírající matky Jednoty. „Od té doby mu vzešlo světlo“, napsal jako stařec ve své autobiografii. Na filosofii Hek poslouchal profesory Schmieda (filosofii), Meissnera (estetiku) a Royka (církevní dějiny), jehož byl miláčkem, takže Hekovi při odchodu jeho z Prahy - byl tehdy právník - dal několik knih na památku, knih osvícenských a protiřímských. Hekovy studie zanechaly stopy v jeho životě, když převzal v Dobrušce kupectví po otci. Byl liberál, prodával bible, sám skládal české mravoučné spisy. Přesto, že dosáhl v městě vážnosti a že i místního německého kněze naučil česky, stal se předmětem pronásledování téhož kněze. Hekův spis *Veliký pátek* byl 1820 zabaven a pisateli hozen na krk těžký proces. Následkem ztrát hmotných a pronásledování Hek opustil Dobrušku. Žil na různých místech, dal se do spisování a překládání náboženských traktátů a ve 40. letech přistoupil za člena Obnovené církve česko-bratrské v Herrnhutě. Zemřel 1847 v Kyšperce. Církevní časopis hernhutský uveřejnil jeho životopis pod nadpisem „Ein Nachkomme der Pikarden in Böhmen 1862“. Velký pátek byl vlastně zpracováním Postyly kněze Tomáše Bavorovského z roku 1557. Když tu Postylu vydal 1822 profesor bohosloví v Praze Ditrich, kniha zkonfiskována nebyla. Přestup Hekův ku protestantství byl asi dlouho připravován. Viděl jsem roku 1901 náhrobek dcery jeho v Dobrušce při kostelní zdi. Má na hrobě kamenný kalich.

Olomoucký student Heřman Ag. Galaš z Hranic byl odhodlán po vůli rodičů státi se knězem. Když dlel na prázdninách 1778 u svého strýce, faráře v Blansku, seznámil se s dvorním kaplanem knížete Salma. Kaplan půjčil Galašovi knihu kteréhosi jezovity. Když se studenta potom ptal, jak se mu líbí, „musel z úst Galašových (tehdy zdravou filosofií osvíceného)

odpověď slyšeti: že tuto knihu jen nějaký ignorant složitě musel“. Tak vypravuje Galašův životopisec Fryčaj, farář v Obranech u Brna a spolužák Galašův, a dokládá; „Hned na místě přátelství mu vykázano - a pan farář strejc jeho jemu po té příhodě pověděl, by sobě teď žádnou naději k dosáhnutí titulu mensae nedělal, že tím na věky své štěstí promrhal.“ Tištěno v Muze Moravské 1813.

Středoškolská mládež v době josefínské byla vychovávána dějepisně knížkou školní, kterou dobře známe. Pamětihodno jest, že rakouskému dějepisu začalo se na středních školách učit až za Bachovy reakce. Rakouský dějepis zavedl na školy střední český šlechtic Lev Thun. O tom se najde poučné čtení v Pamětech V. V. Tomka. Ve školské reformě Marie Terezie bylo přikázáno učit dějinám národním a zemským. V Čechách se učilo dle učebnice, kterou sepsal bývalý jezovita Jindřich Wolf, profesor v Praze. Známe první vydání knihy z roku 1783, ale znám i vydání ještě z roku 1817. Tyto Dějiny království Českého jsou knihou, ze které se mládež naučila nejen zásadám josefínským, nýbrž smýšlení tak pokrokovému, o jakém se nesmělo mluvit u nás po roce 1848 a jaké se bohužel nevštěpuje našim studentům středoškolským ani v Republice. Kniha je psána živě, dramaticky a oduševněle. Věcně není toho mnoho, co je chybné a v čem se naše vědění zdokonalilo. Za to vypravování je provázeno výklady a poznámkami, které jsou do značné míry - filosofií dějin českých. O Husově učení psáno tak, že ještě dnes s tím můžeme býti spokojeni. Ale jak se odsuzovala církevní klatba, porušený glejt a poprava Husova! „Strašné zásady! Jak pak může kanonický zákon zrušiti povinnost státi v daném slovu, když tato povinnost je vepsána do našeho srdce přirozeným zákonem? Jak může všeobecný církevní sněm, jemuž přísluší jen církevní tresty, osobovati si právo, aby rozhodoval o životě člověkově, a slib daný panovníkem poddanému za tím účelem, aby byl zachován jeho život, nad nímž má právo jedině panovník, prohlašovati za slib, jímž církevní sněm není vázán? Kdopak udělil kdy církevnímu sněmu právo rušit práva přírody, občanské svobody a panovníkovy? Ale to nebyly zásady katolického náboženství; byly to zásady několika biskupů, kteří buď z nevědomosti nebo přepjaté horlivosti podporovali toto strašné mínění, urážející rozum i náboženství. Duch katolického náboženství jest a bude láska a vlídnost, i když se tu a tam objeví činy, jež jsou tomu duchu na odpor.“ Při králi Jiřím papež Pavel II. obviněn z pomstychtivosti, Maxmilian II. pochválen, že zavedl v Čechách toleranci a nechal každému vyznávat víru, jakou chtěl.

Při Ferdinandovi II. poznámka pod čarou: „Vylidnění, nedostatek vynikajících umělců a učenců, vzrůstající se chudoba, obohacení cizích států, přetvářka poddaných, kteří v zemi

zůstali, tajné dorozumívání s cizinou, náboženská stranickost - to byly smutné následky této nesnášlivosti až do dob císaře Josefa. Kdo tedy může zeměpánu zazlívati snášlivost, jež činí přítrž tolikerému zlu a podporuje blahobyť státu?“

Ty mravoučné poznámky jsou vpravdě solí při vyučování dějepisném. Historie nemůže býti učitelkou bez nich. Jest v dějepise uloženo mnoho pravd, které jsou žákům lhostejné a nám dospělým svrchovaně nudné. Člověk i v dějepise hledá poučení, co má dělat. Poněvadž však dějepis přináší i mnoho pravd zavržitelných, ten Jindřich Wolf chopil se metody, kterou ještě i naši dnešní studenti studentům z 18. století mohou závidět.

Nejsme bez informací, jak reformy Josefovy působily na lid, zejména na lid selský. Někteří užívají Paměti rychtáře Fraňka Vaváka z Milčic na doklad, že lid byl odpůrcem osvícenského ducha a že katolictví bylo už tak národní církví lidu českého, že se mu přičily všechny Josefovy novoty. Bylo by to, pravda, kdyby Vavák mluvil jen ze sebe, ale on je hlásnou troubou kněží, kteří mu našeptávali a používali ho i proti lidu samému za nástroj slepý. Sám bral protestantům knihy a schůzky jejich rozháněl. Jak šeredně Vavák líčil protestanty po roce 1781 - většinou jako lidi mravně zkažené a hloupé - takové to nebylo. Ke kněžskému líčení událostí musíme vždycky hledět s nedůvěrou. Úřední zjištění o pohřební bouři ve Škramlíku dokazuje, že Vavák uměl pravdu právě tak zkreslovat jako jeho našeptavači. Jsem přesvědčen, že Vavák byl téměř osamělý mezi českými sedláky, i když zpsul selskou bouři 1775, i když proti francouzské revoluci psal spis Tma ve dne jako v noci, i když dokazoval sedlákům, že „roboty jest spravedlivý a hned od počátku vymíněný a mezi vrchnostmi a poddanými smluvený ourok, který poddaní své vrchnosti za grunt neb statek sobě k užítku od ní s tou výminkou daný, slušně a spravedlivě vybývají a vybývati mají.“ Vavák sám ovšem jako rychtář nerobotoval a vůbec se odcizoval selské práci. On se svou neobyčejnou zběhlostí v knihách historických, se svou znalostí kněžských šlágrů pro poměry veřejné, cestováním po zemi a poznáváním pamětností, s uměním veršovati a p. přímo obchodoval a vydělával. Ostatně podobá se, že duch času i Vaváka přemohl. V letech 90. vypadly poměry v samém okolí jeho na Poděbradsku jinak, nežli jak si je v letech 80. pro budoucnost zkresloval. Čím dále bylo od roku 1781, Vavák psal méně nenávisťně, mstivě a škodolibě o protestantství i svých sousedech. Ba šel k protestantské rodině i o kmotrovství, když se mu 1785 narodil chlapec. Kmotrem byl Martin Žert, soused milčický, vyznání helvetského, - Také se změnil Vavákův poměr k pražským buditelům. On, který nevěděl, co zlého říci 1785 o katolíkovi jakémsi V. Kramériusovi, jenž vydal Postilu pro potupu církve a utržení kněžstva, později

chodíval do České expedice a kupoval si tam české knihy. On dokonce oslavoval Faustina Procházku, vydavatele starých kacířských kněh.

Vavák je sice hlavou českých písmáků své doby, neboť nikdo tolik důležitých věcí pro poznání konce 18. století nezapsal, leč písmáci jiní, třeba menší proroci, jsou vydatnou korekturou jeho osobního fanatismu. Na př. Zápisky nejmenovaného Pražana z let 1786-1789 vykládají tehdejší události bez náruživosti a zbarvování: Pražan ten říká o sobě, že je protestant, rád však chodí i na kázání katolického kněze, když káže přívětivě a z písma svatého; chválí faráře v P. i za to, že připouští farníkům číst i knihy protestantské, aby se o svém náboženství naučili myslet. Tento protestant nemá zlovolného slova proti katolíkům, zapisuje si nové knihy české s potěšením, ať jsou i katolické, a když píše o rušení klášterů, o zákazu procesí, bratrstev atd., nikdo by neuhodl, že tento nestranný písmák je protestant. O hnutí lidovém máme zápisky (bohužel stručné) učitele Tomáše Jurna, jenž se po roce 1781 první přihlásil na moravském Novoměstsku k církvi reformované. I ty mluví jinak nežli Vavák. Sem smím snad zařadit i strakonického písmáka Jana Plánka, mistra truhlářského, jenž probudil k národnímu vědomí Fr. Lad. Čelakovského. Jednou z prvních knih, které Čelakovský u Plánka poznal, byla Roykova Historie velikého sněmu kostnického. Plánek zůstal až do smrti odpůrcem jezovitů a kněží a vychovával v odporu studenta Fr. Lad. Čelakovského.

Slyším starou námitku; Když osvícenské smýšlení bylo v inteligenci tak mocné, když někteří ze vzdělanců stírali dokonce rozdíl mezi katolíky a protestanty, čím to, že nepřestupovali k protestantům? Pravda, přestupoval k protestantským konfesím jen lid na vsích a v městečkách. Nelze z toho však naprosto usuzovat, že osvícenci byli jen indiferentní liberálové a Voltairovci, kteří mysleli, že náboženství potřebuje pouze lid. Tak tomu není. Ukázal jsem na Frant. Procházkově, že přijímal docela Lutherovo učení o ospravedlnění z víry a ne z dobrých skutků. Proč katolíci nepřestupovali k protestantství, vysvětluje se obecným míněním tehdejších, že reformy Josefa II. jsou době přiměřenější a v podstatě rozumovější nežli protestantství. Bylo to mínění, které nepočítalo s tím, že Josef II. předčasně zemře a že svých oprav nedokoná. Osvícenci si další reformy slibovali, protože si jich přáli. Jasný výraz tomuto citění dal neznámý spisovatel Knihy Josefovy, kterou Kramérius přeložil do češtiny. V ní se na jednom místě prorokuje (kniha má v titule již naznačeno, že líčí „dílem věci stalé, dílem proctví“): „V těch dnech sešli se v Písmě sběhlí nesjednocených církví dohromady a radili se mezi sebou o sjednocení písebně, (Zřejmá narážka na tehdejší náboženské diskuse!).

Nemohliť pak dlouho jednomyslní býti, mínění jejich nemohla se sjednotiti, ač srdce jejich velmi toho žádala. Vůle nemohla mínění jich rozkázati, uzel byl velmi zadrhnutý. Tu pravověřící Církev šla a roztřála jej. Čímž veliký skutek lásky učinila. I řekla: navraťte se milí! do lůna matky své. Hle! Kámen urážky z ní vyzdvižen jest; od svých chyb se umyla; mnohonásobná zlá užívání i pověry z ní se vyplenily, služebníci její živi jsou na příklad Apoštolů, a všelikou nepravou moc se sebe složili, a nebudou víc užívati té, kterouž mají; protož pojděte! od té chvíle máte jedno s námi býti; a po dlouhotrvajících roztržkách byla jednota učení, jenž z sjednocenosti srdcí pošla: a národové tehdaž plésali a Boha velebili.“
Prorocství!

Tot' zřejmý a důsledný ideál o náboženské a církevní jednotě, která se očekávala u nás od církve katolické Josefem II. zreformované.

Jinak to byl vliv obecného osvícenského racionalismu. Když jho římské netlačilo kněze katolické, tím méně tížilo laiky, světské lidi. Lid venkovský náš ovšem nebyl racionalistický. Proto do února roku 1782 „v Čechách přihlásil se takový počet sedláků za husity neboli podobojí, že to bylo k úžasu“ (Jäger). Hned roku 1782 zřídilo se 6 sborů protestantských. Do konce Josefova panování bylo v Čechách a na Moravě 36 sborů reformovaných a 12 augsburských, dohromady 45.000 vyznavačů.

Že lid náš venkovský nepřestupoval víc protestantům, je až příliš pochopitelno tomu, kdo zná provádění tolerančního patentu. Toleranční patent vyhlášen podvodně. A ještě způsobil vnitřní zmatek v myslích samých evandělikův. Oni si přáli vyznávat víru českou, beránkovu, Husovu a bratrskou, ale císař poručil, že se smějí přihlašovat buď k helvetům nebo lutheránům, jinak nic. Zmatek a potíže vnější byly ještě trudnější, když evandělíci musili, si své duchovní sami platit, své kostely sami stavět, prostě svou církev sami si vydržovat. Kdo neví, jak v tehdejší znužené zemi lid byl hmotně zbědován, nedovede si dobře představit, že se lidu evandělickému ukládaly se svobodou náboženskou ohromné oběti. K tomu, přistupuje, že evandělikům vedlo se po roce 1781 v Čechách i na Moravě nestejně. Jak bývá často, bylo i tenkrát: Bůh byl vysoko a císař daleko. Proto v některých krajinách urputní kněží, a jinde tvrdí úředníci vrchnostenští přes jasné znění patentu sužovali evandělíky, kteří se o svobodu náboženskou hlásali, a ještě víc katolíky, kteří se chystali k nim přestoupit. To způsobem tak krutým a trvalým, že mnozí bázlivější lidé si krok svůj rozmyslili. I ty formality stěžovaly odhlašování: nuťte ještě dnes venkovany, aby psali a podpisovali!

Převraty náboženské nedějí se nikdy přes noc.

Když pak se v Čechách objevily ku všemu svéhlavé a roztodivné sekty deistů, Abráhamitů, Adamitů, vláda Josefova se polekala těch zjevů, a protože Josef II. konal všechno nakvap, ne-li střemhlavě, přitůžila přestupy a prováděcími nařízeními sůžila pojem tolerančního patentu a stížila přestupování katolíků. Sůžení a stížení to podobalo se bezmála zastavení patentu. Kněží katoličtí leckdes vycítili tu náladu proti protestantům a podněcovali svůj lid až ke zločinnému štvání. Je známo, kolik bylo krvavých výtržností proti příchozím duchovním, kolik při stavění tolerančních kostelů, kolik při pohřbech. Kazatel Štěpán Hoszro, když z Uher šel na své místo, byl 8. dubna 1783 v Čáslavi zbit od jednoho zemana, jménem Hermana, pro náboženství. Zeman, byl od samého císaře potrestán. V českých vsích, kudy se kazatelé brali, nedostávali noclehu, a byli posíláni dál jako postrkem. Kazatel Leška v Křížlicích octl se v dědině tak chudobné, že spával dlouho jen na slámě a přikryt cizí peřinkou. Samo nařízení, že sbor se smí ustavit kde je 100 rodin nebo 500 duší, zaškrtlo mnoho roztroušených a ojedinelých protestantů. Doklady z míst, kde 20-30 let před tolerančním patentem skrytí kacíři byli známi (na př. za selského povstání 1775), kdežto po patentu se neozvali.

Duchovní život v nově tvořených sborech evandělických také nevábil lid katolický s počátku. Přes mnohá dojemná svědectví ze života evandělíků i katolíků, jak svoboda náboženská je uchvacovala, bylo zajisté i ledacos nezdárného v těch počátcích. Mysleme si jen krajinu, v níž se sbíral pomálu evandělický sbor z roztroušených obcí. Nejdříve potíže s faráři a s úřady. Potom hmotné oběti. Konečně nějaký dům (často i stodola) přestavěn na kostelík a nějaká chalupa proměněna ve faru. Nastala starost o kazatele. A tu přicházeli kazatelé - maďarští a němečtí. Neuměli česky a mluvili tak, že byli lidem na posměch. A přece jsou známy i doklady, že katolíci byli by snad za jiných okolností přilnuli k novým církvím, nebýt příliš horlivých kazatelů. V Bukovce ode dávna chodili někteří katolíci k večeři Páně padobojí (kalich!), ale nový duchovní správce Bory roku 1823 odmítl je, leč by si dříve šestinedělní cvičení u něho vychodili. Nikdo z nás neví, jak by se byl proměňoval duch náboženský v našem lidu, kdyby byl Josef II. déle žil. Víme jen, že všechna svobodnější hnutí v národech rakouských vůbec zastavena byla černou reakcí za Františka I., vyděšeného revolucí francouzskou a Napoleonem. V českých zemích nabídli reakční té vládě obě ruce čeští stavové již po roce 1790. Je smutno a žalno číst o temném jednání šlechty a hierarchie na českých sněmích. Nejen že se panstvo bálo nemilosti císařské, kdyby nebylo dost ochotné k jeho záměrům, ono předstihovalo dvorské kruhy ve zpátečnické horlivosti, jež navždy zůstane

spojena s hanbou. Vynutili si obnovení roboty a vynucovali zrušení tolerančního patentu. Žádali, aby se do gymnasií a na universitu vrátila latina. Kněží měli s kazatelny hlásat, že robota je od Boha. Žalovali na množství škol. Kláštery Josefem II. zrušené aby byly obnoveny a kacíři z universit odstraněni atd. Tak daleké změny přičily se samému císaři. Nicméně římské náboženství stalo se náboženstvím panujícím. Následky známe, zejména ve sborech protestantských. I biskup královéhradecký Háj byl umlčen. Ostatně záhy zemřel (1794) a nejhorší náboženské nesnášlivosti se nedočkal: té, která stála Hurdálka biskupství a Bolzana zesazení s universitní stolicí.

Ve smýšlení vzdělancův obrat byl pomalý. Fr. Palacký zažil osvícenské dozvuky ve škole kunvaldské, kterou zřídila hrab. M. Walburga Truchsesová. A jací lidé se vyskytovali ve společnosti měšťanské ještě při roce 1809, toho vzpomíná Jan Ev. Purkyně ve Výryvkách z mého života v Rodinné kronice 1864. Když Purkyně opustil řád piaristický v Mikulově 1809, stýkal se v Libochovicích s dvěma osvícenci. Jeden byl děkan Böhm, exjezovita, „jenž nejraději rozprávěl o politických záležitostech a byl dosti obeznámen s dotyčnou literaturou. Ještě později, když jsem v Praze studoval, musel jsem mu leckterou zapovězenou knihu v kněhkupectví Calveho zaopatřiti... Smýšlení byl svobodomyšlného, někdy tak příkře o církevních a státních věcech se vyslovil, že mne to až zarazilo...“ Druhý byl libochovický měšťan Lenik: „slul co zvláštní filosof, byl mravu trochu cynického, doma v starém županě a noční čepici - málokdy v řádném oděvu. Do kostela nikdy nechodil - pravilo se, že s panem děkanem žije v nepřizní - sotva stran věcí náboženských, dříve politických, neboť on byl ze školy francouzské revoluce. Čítal i mluvil rád francouzsky; znal dobře spisy Voltaira a Rousseaua a jiných.“

Závěrečná úvaha

Co lze při našich buditelích zjistit vědeckým způsobem, to je to, že o náboženství myslili, národu náboženství nejen nebrali, nýbrž mu je vštěpovali. Lze zjistit, že náboženské smýšlení našich buditelů mělo tuto formu: Oni byli naplněni odporem k papežství i ke katolictví politickému, t. j. pokud papež a církev stali se politickou mocí. V tom smyslu je vchovalo všeobecné osvícenství negativně. Ale byl i kladný obsah jejich myšlení náboženského; obnovit ideu katolictví náboženského a zůstat v církvi katolické, očištěné reformami císaře Josefa II. ode všech nepřijemných přívlastků na církve stoletími nalepených, zejména těch,

kteří se přičily rozumu a byly pokládány za pověry. I k tomuto smýšlení buditelé naši vedeni byli osvícenstvím, které vytvořilo pojem náboženství přirozeného, jehož podstatným obsahem byla morálka všem náboženstvím společná. Odtud jim prýštila především snášelivost jako příkaz nové doby.

Naším osvícencům české dějiny připomínaly živě, že Čechové už jednou se vraceli k náboženství očištěnému, že se vraceli ke Kristovu evandéliu a k duchu prvních apoštolských obcí křesťanských. Mezi svým úsilím a duchem josefínských oprav a mezi úsilím Husovým nalezali živou podobu, ne-li analogii. Proto všude ten chvat a žízeň poznat co nejlíp dobu Husovu. Proto přízeň k osočovanému králi Václavu IV. Proto vřelé výroky o české reformaci a zamítání protireformace, jež byla krvavým popřením snášelivosti. I německý kněz hlásal slávu Husova učení (Zitte), a německý exjezovita psal báseň, v níž zatracuje upálení Husovo a Jeronýmovo jakožto násilí nelidské a duchu evandělia protivné, třeba se tím nestotožňuje s bludným jejich učením (Cornova). O kněžstvu českém mezi buditeli dokázal jsem a dokáže každý jiný pozorovatel, že všichni, kterým náleží čest, aby byli jmenováni v šiku předbojníků nové doby, zamýšleli se nad Husem a Bratřími a domýšleli se - byť ne ve stejné míře - k uznání, k úctě a k obdivu pro naše předky 15. a 16. století. Někteří z nich, jako Stach a Procházka, došli až tak daleko, že vědomky-nevědomky hlásili se ke kacířským zásadám Husovým a Lutherovým a byli sobě samým záhadou, jsou-li ještě katolíci či lutheráni.

Že naši buditelé schvalovali a prováděli církevní a náboženskou reformaci josefínskou, není sporu. Bylo jim zřejmo, že jde o reformaci a sami mluvili: žijeme v reformaci, žijeme v nové reformaci. Josef II. jim nepochybně připomínal anglickou reformaci, kterou Jindřich VIII. prováděl shora, z trůnu. Ale co to znamená, když Procházka napsal: Žijeme v nové reformaci? Když v nové, kterou reformaci starou měl na mysli? Husovu reformaci českou či německou (Lutherovu) či švýcarskou (Calvinovu), to arci ani nikde není zapsáno, ale bylo by snad přece absurdní věřit, že Procházka myslil na dvě cizí reformace, jenom na českou nemyslí.

Představuji si, že naši buditelé nemohli být lhostejní k duchu husitství a bratrství. Vždyť přemnozí lidé dnešní nejsme k duchu tomu lhostejní. Ani nejkrajnější ateista dnešní nebrání se přece tomu, aby nevyznal, že v 15. století Hus měl pravdu proti Římu, třebaže jemu dnes už náboženské pravdy vůbec neplatí. Je pouze jeden druh katolických liberálů, matrikových indiferentů i atheistů, počtem snad neveliký, kteří jsou obdivovateli papežství a zastánci katolické církve. Ne pro náboženství, ale pro „svatý pokoj“ v národě. Mezi nimi jsou i lidé učení, kteří o Husovi přednášejí, kteří se českou reformací honosí před cizinou, ale když

politika a diplomatství toho vyžaduje, nedovedou pochopit, co nám jiným je samozřejmé. Kde to máte psáno, tážou se nás, že Pelcl, Dobrovský, Procházka, Kramérius cítili a prožívali něco z toho, co bylo náboženským obsahem v husitství a bratrství? Odpovídám také otázkami: Kde je psáno, kde je citát na to, že Jan Hus je předchůdcem francouzské revoluce? A přece to Mazzini i Louis Blanc našli. Kde je psáno, že Jan Hus a Táboři jsou předchůdci socialismu? A přece to Karel Kautský také našel! Pravda, nikde to psáno není výslovně. A přece je to psáno na četných stranách našich dějin. Já jsem se na příklad dostal k Husovi a Komenskému a ku protestantství českému v 19. století poznáváním dějin reformačních, ne diskusemi bohosloveckými. Nemohl jsem čísti Husových spisů větších i drobných, nemohl jsem poznávat křížové války vedené proti králi Jiřímu a Komenského cesty vyhnanství, aby se ve mně neprobouzely náboženské city. Čte-li kdo Husovy dopisy z Kostnice a Komenského oba Kšafty, jakoby četl evandělia. Jistě, že nejsem sám. Mladý vědec, povoláním přírodopysk, pravil jednou přede mnou: Když čtu české dějiny od 15. století, vždycky cítím nábožensky, jakoby byl přítomen bohoslužbě. Soudím, že Dobrovskému a soudruhům nevedlo se jinak. Proč by byl chválil Royka, kdyby mu byl Hus býval jen - krajanem? Jaké měl pohnutky, že sám se pídil pa památkách z doby reformace a po všem, co mu mohlo tu dobu osvětlit? Pohnutky jen filologické? A měl protireformaci v nenávisti jen proto, že osvícenská doba zatracovala násilí? Nebo ho bolelo srdce, že to byli čeští kacíři, jejichž krev byla prolívána? Ti naši otcové chodili kolem kaple Betlémské, zastavovali se před Staroměstskou radnicí, odkud byla poprava řízena 1621, na protější straně tyčil se velebný Týn, kde kázával Rokycana: je možné, aby nebyli na tyto památky pohlíželi s jinými city než na Karlův most, na Hladovou zeď a na letohrádek královny Anny? Za Habsburků žilo se Čechům více nežli 150 let jako v babylonském zajetí. Nesměli zpomínat. A náhle přišla doba, kdy všecko se změnilo. Nebe se vyjasnilo, a jazyk se směl rozvázat. Bylo by to slabé srdce národa, aby nebylo hlasitě tlouklo. Já prostě věřím, že vzpomínka na šťastné doby živí lásku a že vzpomínka na Husa a Komenského tu lásku také živila.

S tím není ve sporu fakt, že na jisté stránky naší minulosti osvícenci neradi vzpomínali. Vzpomínali na dobu slávy, svobody a vědy; chtěli však zapomínati na dobu krveprolití a ponížení. Nebylo místa v Čechách a na Moravě, které by nebylo povzbuzovalo k lítosti a zármutku, když mysli na dvojí války husitské a na válku třicetiletou. Osvícenci byli vyznavači humanity. Proto odmítali válečná násilí vůbec a nemohli tedy neodmítat ani české války domácí, a ještě víc dragonády pobělohorské. To bylo docela v soulase se smýšlením doby, a dnešní čtenář musí tomu rozumět. Osvícencům byl proti mysli i nacionální Dalemil,

protože vedl tažení proti Němcům. Nebyl jim vhod ani Žižka, protože jeho vojsko páchalo ukrutností, ač za geniálního válečníka jej uznávali. To prostě proto, že všechno jejich smýšlení soustřeďovalo se v humanitě, v ideálu, jenž všechny lidi a národy spojití má v bratrství.

Co první generace buditecká zasela, rostlo v druhé generaci i přes duchamornou a persekující reakci, která přišla po Josefu II. Tradice o české reformaci, o Husovi, Žižkovi, Komenském nevymřela. Je nesprávné, co prof. Pekař napsal; „Teprve Meissnerův Žižka je básnickým objevením nové země - husitství.“ Meissnerův Žižka je z roku 1846. Před Meissnerem objevili Žižku dva katoličtí kněží - Puchmajer 1802 a Zahradník 1834. Také romanopisec německý Herlossohn 1841, jenž napsal román o Husovi i Žižkovi. Nebásnickým, ale uctivým obdivovatelem nejen Žižky nýbrž i Husa byl rytíř Jeník z Bratřic. České kacířství, zdá se, velice strašilo katolickou hierarchii: v letech 20. proveden proti Bolzanovi proces kacířský, poslední proces kacířský v Čechách vůbec. Pro tradici husitskou roku 1848 netřeba mnoho svědků - Karel Havlíček mluví za všechny v Epištolách Kutnohorských. I ten Koubek se představil v Básníkově cestě do pekel:

Já jsem dudák z kraje dudáckého,
odkud znáte Kostnického mistra.

Leč namítne se: Ano, žila tradice husitská v národě, ale byla snad jen národní, ne náboženská. Že ne také náboženská, je tvrzení nedokázané. Proč kardinál Schwarzenberg povolal roku 1866 do Prahy jezovity? Nač jich potřeboval, ukázalo se roku 1870, když se zdráhal hlasovati v Římě pro dogma o neomylnosti papežské, boje se svých husitských kněží. Nestalo se jen to, že prof. Kalousek plaidoval před tím roku 1869 pro revisi Husova procesu, aby Hus byl očištěn z kacířství a byl odevzdán k uctívání i katolíkům, tedy celému národu českému. Stávalo se, že často bylo lze čísti nekrology t. zv. josefinských nebo bolzanovských kněží a v nich zmínky, že ten i onen byli ctiteli Husovými, ano že na jejich farách visely veřejně obrazy Husovy. Takové zjevy zrakům konsistoře nemohly unikati; proto o nich věděl i arcibiskup a soudil nepochybně právem, že nejde jen o národnost, nýbrž také o náboženství.

Nelze bráti vážně námitku, že všichni ti předbřeznoví básníci, beletristé a kněží nemají pro průkaznost husitské tradice významu, protože vlastně o Husovi a Jednotě bratrské nebyli dosti poučeni z přesných vědeckých knih, kterých do Palackého nebylo. Nelze opravdu vážně mluvit o lidech, kteří podobné námitky píšou. Historie zná na sta dokladů, že spisy nevědecké, po případě jen beletristické působivěji, nežli traktáty opatřené sebe

vědečtějším aparátem, přinášejí-li novou myšlenku. Byla Rousseauova „Smlouva společenská“ spisem historickým, spisem vědeckým? A zná někdo vůbec nějaké vědecké spisy, které způsobily revoluci francouzskou? Chtěl bych tvrdit, že Jiráskovo Temno způsobilo v národě větší dojem, nežli by působila sebe vědečtější historická práce o době té, kdybychom nějakou měli. Byl to opět prof. Pekař, jenž jménem historického odbornictví popřel Masarykovu filosofii dějin. Neboť prý nikdo nedokáže, že v době buditelské se najde humanitní nebo náboženský odkaz reformačních předků. Protože prý buditelé nic kloudného o reformaci nevěděli. Teprve Šafařík objevil Chelčického v pravém světle a základní práce Gollovy o Jednotě bratrské pocházejí teprve z konce 19. století. - Podle mého mínění buditelé věděli z Royka o Husovi zrovna tolik, kolik vědět potřebovali. Ostatně kde se to vzalo, že by historikové měli mít výsadu na to, aby rozsuzovali, která filosofie národní je správná? Mickiewicz zbudoval Polákům filosofii národní, ale ani jediný polský historik neriskoval posměch, aby byl žádal na Mickiewiczovi citáty z historie na doklad, že polský národ je - „mystickou obětí“. Polský historik Bobrzyński má jinou národní filosofii: posláním Polska je prostředkovat západní osvětu na východ. Žádal někdo po něm citáty?

Leč o tom všem bohdá jindy!